

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ МОЛОДШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

**Дипломна робота
Рівень вищої освіти - другий (магістерський)**

Виконала:

*студентка 6 курсу, 613 групи
спеціальності 013 «Початкова
освіта»*

**Бурла Андріяна Миколаївна
Керівник: доц. Мафтин Л.В.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 6 від 22 листопада 2022 р.*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3-6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	7-33
1.1. Проблема гендерного виховання в історії педагогічної думки.....	7-19
1.2. Аналіз ключових понять дослідження.....	20-26
1.3. Нормативно-правове забезпечення гендерного виховання особистості на сучасному етапі.....	27-31
Висновки до розділу 1	32-33
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ У НАВЧАЛЬНО - ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	34 - 60
2.1. Специфіка гендерної поведінки та взаємодії у молодшому шкільному віці.....	34-41
2.2. Аналіз змісту освіти початкової школи щодо гендерного виховання зростаючої особистості.....	41-46
2.3. Гендерне виховання в урочній і позаурочній роботі з учнями молодшого шкільного віку.....	46-53
2.4. Методичні рекомендації для учителів щодо організації гендерного виховання молодшого школяра.....	53-58
Висновки до розділу 2.....	59-60
ВИСНОВКИ.....	61-63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64-73
ДОДАТКИ.....	74-82

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тими змінами, які мають місце у житті сучасного суспільства. Як зазначають дослідники проблеми гендеру, нині спостерігається тенденція трансформації культурних стереотипів маскулінності й фемінності; центром ціннісних орієнтирів яких стає індивідуальність людини, свобода вибору нею шляхів самореалізації незалежно від статевої належності. Праці вчених (О.К.Бодарєва, Н.П.Гапон, Т.В.Говорун, В.П.Кравець) показують, що орієнтація жінок на фемінний гендер, а чоловіків на маскулінний у сучасному суспільстві не є гарантією їх соціального й психічного благополуччя. Освіта, як педагогічне явище, нерозривно пов'язана з культурою соціуму, потребує переосмислення, корекції своїх позицій у питаннях гендерного виховання, соціалізації дітей.

За визначенням Організації Об'єднаних Націй, саме гендерні взаємовідносини (соціальні стосунки між статями) є однією із головних проблем ХХІ століття. Під гендерною соціалізацією розуміється процес засвоєння у відношенні до статі соціальної ролі чоловіка і жінки, формування потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій і певних способів поведінки.

Проблема гендеру є багатоаспектною, їй присвячено чимало досліджень як у зарубіжній, так і у вітчизняній науці. Серед новітніх вітчизняних досліджень, присвячених гензі гендерної ідентичності, гендерному вихованню можна виокремити роботи Л.М.Вовк, Н.П.Гапон, Т.В.Говорун, Т.В.Дороніної, О.І.Іванової, В.П.Кравця, О.М.Кікенежді, К.Б.Левченко, О.А.Луценко, Т.О.Марценюк, Н.В.Слюсаренко та ін.. Аналіз праць дозволяє зробити висновок про те, що нині ведуться дослідження з проблеми гендерної соціалізації сучасної сім'ї, обґрунтування концепцій гендерного виховання молодших школярів й ін., що свідчить про актуальність проблеми не лише на науково-теоретичному, а й практичному рівні.

У новітніх публікаціях разом із поняттям «стать» зустрічаємо також такі поняття, як гендер, гендерна ідентичність, гендерний підхід, гендерна педагогіка, гендерне виховання. Традиційно термін «стать» використовується для позначення анатомо-фізіологічних особливостей людини, на основі яких вона визначається як чоловік чи жінка.

Однак, крім біологічних відмінностей між статями існує також поділ їх соціальних ролей, різниця у поведінці й емоційних характеристиках. Для позначення соціальної взаємодії чоловіків і жінок й було запозичене англійське слово «гендер». Бути у суспільстві чоловіком чи жінкою означає не просто мати різні анатомічні особливості, психологи особливо наголошують на тому, що це означає правильно усвідомлювати призначені гендерні ролі.

Для сучасного суспільства є характерним зміна ціннісно-моральних орієнтацій у сфері відносин між статями, відбувається розмивання кордонів між чоловічими й жіночими соціальними ролями, спостерігається вплив негативного інформаційного фону, який часто провокує агресію у дівчаток і підвищену тривожність у хлопчиків. Дослідники справедливо зазначають, що ігнорування проблеми гендерних стереотипів у загальному породило певні труднощі, з якими стикнулося сучасне суспільство: хлопчики виявилися недостатньо емоційно стійкими, рішучими, сильними, а у дівчаток спостерігається нестача ніжності, скромності, м'якості, терпимості.

У зв'язку з цим виникає необхідність вивчення гендерної ідентичності молодших школярів, виявлення специфіки гендерного виховання.

Знання особливостей виховання хлопчиків і дівчаток вкрай важливі для сучасного вчителя початкової школи, адже є однією із необхідних умов всебічної самореалізації особистості молодшого школяра.

Упровадження категорії «гендер» у педагогічний процес має принципове значення, оскільки саме в школі формується багато уявлень про професійне самовизначення й життєві стратегії особистості. Гендерне виховання дає можливість сформуванню в дитини уявлень про те, що стать не може бути

основою для дискримінації за яким-небудь критерієм чи показником, що вона дає можливість хлопчику чи дівчинці, жінці чи чоловіку бути повноправним членом суспільства, користуватися усіма правами й можливостями вибору шляхів і форм самореалізації на рівні своєї неповторної індивідуальності.

Мета дослідження: розкрити особливості гендерного виховання учнів молодшого шкільного віку.

Відповідно до мети визначено такі задачі дослідження:

- узагальнити наукові підходи до розв'язання проблеми гендерного виховання в історії педагогічної думки;
- розкрити зміст ключових понять дослідження та проаналізувати нормативно-правове забезпечення гендерного виховання особистості;
- висвітлити особливості гендерного виховання учнів молодшого шкільного віку, з'ясувати зміст освіти початкової школи щодо гендерного виховання та специфіку гендерного підходу в урочній і позаурочній роботі з учнями молодшого шкільного віку;
- розробити методичні рекомендації для учителів початкової школи щодо гендерного виховання молодшого школяра.

Об'єкт дослідження: процес гендерного виховання.

Предмет дослідження: особливості гендерного виховання молодших школярів.

Для розв'язання визначених задач використано комплекс **методів дослідження** - аналіз психолого-педагогічної літератури, який уможливив сформулювати категоріально-поняттєвий апарат; синтез, систематизація та узагальнення теоретичних даних; емпіричні - педагогічне спостереження, опитування.

Теоретичне значення дослідження полягає в узагальненні основних поняттєвих категорій проблеми дослідження, систематизації історіографії питання гендерного виховання особистості, обґрунтуванні специфіки гендерного виховання зростаючої особистості в сучасних умовах.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що матеріали та висновки дослідження можуть бути використані у процесі фахової підготовки майбутніх учителів для розширення змісту курсів лекцій, семінарських і практичних занять; підготовці методичних посібників, а також у системі підвищення кваліфікації вчителів.

Апробація результатів дослідження. Головні тези й результати роботи знайшли відображення у звітах на науково - методичних засіданнях кафедри педагогіки та методики початкової освіти; щорічній студентській науковій конференції у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича: Бурла, Андріяна. Гендерне виховання особистості як педагогічна проблема. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (12-14 квітня 2022 року). Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи.* - Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 21-22.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, які містять параграфи та висновки, загальних висновків, списку використаних джерел, який включає 103 найменування та практично орієнтованих додатків.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Проблема гендерного виховання в історії педагогічної думки

Гендерні дослідження - область теоретичного знання, яка зорієнтована на аналіз відмінностей/подібності статей в проблем нерівності у системі міжстатевих відносин. Представники різних наукових дисциплін й теоретичних шкіл в руслі гендерно-орієнтованого знання вивчають можливі аспекти взаємодії чоловіків і жінок: у системі суспільних і міжособистісних відносин; у сфері сім'ї та професійної діяльності; у дитячому та зрілому віці. Гендерні дослідження, як новий міждисциплінарний напрямок, у нашій країні починає свій розвиток з дев'яностих років минулого століття. Нині у сфері гендерних досліджень намітилась тенденція автономізації гендерної проблематики у рамках окремих наук.

Залишаючись міждисциплінарною галуззю знання, гендерні дослідження стали розвиватися як спеціалізовані наукові галузі, такі як гендерна історія, гендерна соціологія, гендерна психологія, гендерна педагогіка та ін.. Вчені зазначають, що поділ людей на чоловіків і жінок є центральною установкою сприйняття ними відмінностей, які є у психіці і поведінці людини (Ш.Берн). Багато хто вважає, що ці відмінності пов'язані з генетичними, анатомічними й фізіологічними особливостями чоловічого й жіночого організму.

Ідея протилежності чоловічого й жіночого начал зустрічається у міфах і традиціях усіх відомих нам суспільств. Вона закріплена у різноманітних соціальних інститутах. Але факт тілесної несхожості чоловіків і жінок ще не говорить про те, що саме звідси походять усі відмінності між ними, які ми спостерігаємо. Попри конституційний бік ці відмінності мають і соціокультурний контекст: вони відображають те, що у даний час у даному суспільстві притаманне чоловікові чи жінці.

Дуалізм гендерних стосунків в соціумі частіше всього реалізується через структуровану нерівність функцій. Зокрема, Ш.Берн говорить про те, що у рамках соціального чоловік представляє собою плюс соціального максимуму, а жінка - плюс соціального мінімуму. Чоловік є соціальним у максимальній ступені, жінка - у мінімальній. Однак, навіть мінімальний зв'язок з соціальним началом дає жінці привід бути істотою соціальною у порівнянні з тими, хто на шкалі ієрархії стоїть іще нижче (малі діти, тварини). У цих стосунках жінка, навпаки «має перевагу як агент соціалізації. Саме вона соціалізує природу і передає первинний соціальний код немовлятам. По відношенню до позасоціального світу жінка виступає як людина, по відношенню до чоловіка - як природа» [26, с.49].

Спроби об'єктивно визначити типові чоловічі й жіночі якості й те, як створюються ці відмінності, робляться у різних науках (біологія, філософія, соціологія, психологія, педагогіка). Ця проблема актуальна не лише для сучасного суспільства. Звернемося до історії освіти й виховання.

Не дивлячись на те, що сам термін «гендер» у науковому дискурсі появився лише у шістдесяті роки минулого століття, в історії розвитку гендерних досліджень умовно можна виокремити декілька етапів.

Зміст і характер виховання у первіснообщинному суспільстві залежав від умов життя та характеру трудової діяльності роду, племені. Дослідження свідчать про те, що до статевого дозрівання хлопчики й дівчатка виховувалися разом, опісля хлопців готували до чоловічих видів діяльності (мисливство, рибальство, виготовлення знарядь праці), а дівчаток - до жіночих (ведення домашнього господарства, готування їжі, догляд з меншими дітьми). Власне, цей поділ жіночих і чоловічих обов'язків і обумовлював засвоєння гендерних ролей хлопчиками й дівчатками.

Розробка відповідних ідей в руслі філософії (з античних часів і до кінці ХІХ століття). Платон, Аристотель, Фома Аквінський, Ж-Ж.Руссо, І.Кант, Ф.Гегель й більшість філософів розглядали жінок як низко розвинену істоту,

що походить від чоловіків. Однак, в історії світової філософської думки були й виключення, наприклад, концепція Дж. Стюарта Мілля, який відстоював дотримання громадянських прав жінок та необхідність їх освіти.

Символічна асоціація чоловічого з раціональним і жіночого з емоційним міцно утвердилася в Античності. У грецькій філософській думці, наприклад, піфагорійській таблиці основних протилежностей світу (VI ст. до н.е.) жіноче пов'язувалося з безформенним, невпорядкованим, необмеженим. Чоловіче виструнчувалося у ряд з активною формою, жіноче - з пасивною, хаотичною матерією. Матерія, що асоціюється з жіночим і природним, у греків представляється як щось, що має бути трансцедентовано у пошуках раціонального знання [31, с.52].

Квінтіліан, представник педагогічної думки Давнього Риму дає рекомендації з виховання хлопчиків (праця Про виховання оратора), і уже це говорить про чільне становище чоловіка у даній економічній формації.

Антична філософія заклала основи диференціації раціонального і природного, маскулінного й фемінного як природних символів.

У середньовіччі чоловіче й жіноче визначається як краще й гірше - чоловіче - свідоме, раціональне, божественне; жіноче і сама жінка - образ брудного тілесного світу. У цей період формуванню гендерних ролей хлопчиків і дівчаток сприяла їх повсякденна участь у житті родини. Батьки, виховними акцентували свою увагу на підготовці дівчаток підростаючого покоління до сімейного життя, а хлопців - до суспільного, тобто призначення чоловіка й жінки різко розмежовувалося.

Середньовічне ставлення до жінки змінила епоха гуманізму (XVI століття). Епоха Відродження возвеличує, оспівує жінку, проголошує ідеї статевої рівності жінки й чоловіку у суспільстві. У цей період було визнано необхідність освіти й виховання для дівчинки, жінки. Рівність освіти для жінок і чоловіків обстоювали у своїх працях педагоги - гуманісти Л.Вівес, М.Монтень, Е.Роттердамський, соціалісти - утопісти Т.Мор, Т.Кампанелла.

Епоха Просвітництва (кінець XVII - поч. XVIII століття) на перший план висунула ідею загальної вихованості, освіченості людини, потребу такого виховання дівчинки, яке б дозволило їй у майбутньому добре виконувати як свої соціальні ролі, так і родинні: добра дружина, матір, вихователька дітей.

У працях Я.Коменського, Дж. Локка, Ж-Ж.Руссо знаходимо чимало думок про гендерне виховання (у розумінні статевого). Так, Я.Коменський у праці «Велика дидактика» зазначає: «Не можна уявити будь-яких підстав, щоб і слабку стать цілком усунути від наукових занять. Жінки теж образ божий, однаково вони обдаровані (часом більше нашої статі) швидким і сприйнятливим розумом й мудрістю» [65, с.293].

Англійський філософ Дж. Локк вважав, що система виховання повинна бути зорієнтована на дітей знаті, а саме на джентльмена - ділового, кмітливого чоловіка, виховання якого здійснюється у домашніх умовах під наглядом спеціально підготовленого вихователя.

Майбутнім джентльменам він радив учити латину, англійську, французьку мови, географію, математику, філософію. Щодо виховання леді, вчений робив акцент на оволодінні світськими талантами мистецтвом, танцем, співами. У трактаті «Думки по виховання» автор розмірковує про виховання статевої моралі, його педагогічна теорія носила практичний характер, у якій жінки згідно своєї природи мали підпорядковуватися чоловікам, а чоловік виховувався як джентльмен, тобто ділова людина.

Французький філософ Ж. - Ж.Руссо проблему гендерного виховання розглядає крізь призму гендерної рівності, акцентуючи тезу про гармонізацію статевих почуттів дітей, важливість врахування особливостей різних статей у підготовці до дорослого життя. У своєму трактаті «Еміль або Про виховання» філософ стверджує, що людська природа одна для всіх і «в усьому, що не стосується статі, жінка рівна чоловікові, вона наділена тими самими органами, потребами, здібностями та вміннями» [44, с. 56]. Однак, по відношенню до дівчаток він дотримувався традиційної точки зору, вважаючи, що головна

функція жінки - бути дружиною і матір'ю, їй не потрібно давати широку освіту, але потрібно піклуватися про її фізичний розвиток, естетичне виховання, привчати вести домашнє господарство.

Усе виховання жінки повинно виходити із взаємин із чоловіками. Подобатися чоловікам, бути їм корисною, заслужити їхнє кохання й повагу, виховувати у ранньому віці, доглядати за ними у зрілості, надавати їм поради, втішати, робити їхнє життя легким і відрадним - такі жіночі обов'язки у всі часи, і всьому цьому потрібно навчати жінок із самого дитинства. На його думку чоловік і жінка у цьому світі мають різні завдання, тому й повинні отримувати різне виховання. І хоча призначення жінки - творити щастя для чоловіка, вона має бути вільною у виборі чоловіка й заслуговувати на повагу в суспільстві. Ці думки обґрунтовано у творі «Нова Елоїза».

Клод Гельвецій робив наголос на позиції роздільного навчання, однак не заперечував кардинально можливість отримувати слабкою статтю наукові знання.

Йоган Генріх Песталоцці виступав із критикою педагогічних підходів до виховання дітей різної статі. Маючи позицію щодо спільного навчання, педагог вважав, що суть виховання - у поступовому розвитку природних задатків відповідно природних задатків розвитку дитини.

Німецький філософ І.Кант у своїй праці «Есе про піднесене і прекрасне» вчений стверджує, що недостатність абстрактного мислення розвиває у жінок смак, почуття прекрасного, чуттєвість, практичність. У сімейному житті, яке відіграє значну роль у функціонуванні суспільства, чоловік урівноважує жіночі недоліки й таким чином створюється гармонійна пара, у якій чоловіче й жіноче начало грають взаємодоповнюючу роль [65, с.121].

Незважаючи на домінування вищезначених принципів, починаючи з XVIII століття, у західній філософії формуються нові підходи до оцінки самого принципу гендерної диференціації. Виникають ідеї про те, що соціальною нормою є рівноправність чоловіків і жінок у суспільстві. Багато у чому

виникнення такого підходу пов'язане з розповсюдженням просвітницьких ідей, розвитком ліберальної філософії і концепції громадянських прав, а також із хвилею буржуазно-демократичних революцій, що прокотилися Європою. Уявлення про рівність жінок і чоловіків більше всього розвинулося в концепції французьких утопічних соціалістів Сен-Сімона і Фур'є.

У російській імперії, до складу якої входила і Україна, довгий час практикувалось роздільне навчання юнаків і дівчат у чоловічих і жіночих класичних гімназіях, комерційних училищах і навчальних закладах інших типів. Чоловіку відводилась провідна роль у всіх сферах суспільного життя, жінка ж повинна була присвятити себе сім'ї, тому шкільна освіта дівчаток певним чином відрізнялася за своїм змістом від підготовки хлопчиків, яких готували до військової служби, заняттям комерцією, наукою тощо.

У в педагогіці ХІХ століття проблема виховання хлопчиків і дівчаток знайшла своє втілення у працях Н.Весселя, М.Пирогова, М.Корфа й К.Ушинського, які порушували питання про спільне їх навчання уже з початкових класів земських та парафіяльних шкіл.

Так, Н.Вессель вважав, що статеві особливості - вроджені якості, які детермінують характер мисленнєвої й поведінкової діяльності хлопчиків і дівчаток. Аналізуючи особливості дитячих ігор, він справедливо стверджував, що в іграх розкривається чоловічий чи жіночий характер їх учасників.

М.Пирогов виокремив два основних етапи у формуванні статевих ознак особистості: первинну статеву ідентифікацію, коли дитина несвідомо асоціює себе з хлопчиком чи дівчинкою (до 8 років), і статеву інтерналізацію, тобто свідоме засвоєння особистістю певної статевої ролі, що необхідно враховувати у педагогічному процесі.

У антропологічних дослідженнях К.Ушинського визначення стадій і особливостей й особливостей статевого розвитку школярів мало інші засади. Вчений доводив, що чим молодший вік школяра, тим у меншій мірі виявляється його статева своєрідність, що помітно у вчинках дітей. У той же

час, чим старша дитина, тим яскравіше у неї виявляються її статеві своєрідності у процесі навчання і виховання. Вік, коли ці особливості стають найбільш помітними - 12-15 років. Саме тому сумісне навчання різностатевих дітей у середній школі, на відміну від початкової, педагог вважав неможливим. К.Ушинський одним із перших переконливо довів, що фізичні й духовні сили жінки відрізняються від чоловічих. Дівчатка більш сильно реагують на зовнішні подразники, основними джерелами їх мислення, на думку педагога, є навколишня дійсність у всій сукупності її властивостей і жива людська особистість. Мислення хлопчика відрізняється абстрактністю й відстороненістю, а мислення дівчинки - конкретністю й реальною спрямованістю на джерело. Тому сухе й відсторонене викладання, на його думку, якщо у певній мірі й можливе, то тільки у чоловічих школах.

Формулюючи теоретичні засади народного виховання, К.Ушинський, стверджував: «Жінці повинне бути забезпечене виховання й освіта рівні з чоловіком, бо здійснення народного виховання багато залежить від жінки-матері» [66, с.214]. Досягнення гендерної рівності у суспільстві педагог вважав надважливим соціальним завданням: «Для християнства чоловік і жінка - особи рівноправні, однаково самостійні й однаково відповідальні, яких тільки шлюб вводить у рівноправні між собою відносини» [66, с.215]. Як бачимо, видатний педагог протестував проти патріархального підходу у вихованні, стояв на позиціях спільного виховання хлопчиків і дівчаток, виступав за рівність жінок і чоловіків.

Заслугою вищезгаданих педагогів слід вважати розробку нової концепції освіти чоловіків і жінок, суть якої полягала у раціональному поєднанні дисциплін, включених в курс загальноосвітньої школи для хлопчиків і дівчаток. Це поєднання обґрунтовувалося завданнями підготовки молоді до праці, до життя у громадянському суспільстві, до виконання майбутніх соціальних ролей. Зокрема, саме К.Ушинському належить ідея включення у

зміст гімназійної освіти для дівчаток курсів психолого-педагогічних дисциплін, які готували до професії вчителя й виховання своїх дітей у сім'ї.

У дослідженнях радянських вчених 20-30-х років минулого століття, психологічні й педагогічні підходи до гендерного виховання були тісно пов'язані з ідеологічним чинником, статеве виховання розглядалося в цей час у контексті марксистсько-ленінської моделі побудови виховної системи країни (ігнорування біологічного чинника статевих потреб людини, виокремлення соціальних чинників, усі бажання й потяги радянської людини мають бути детерміновані класовими вимогами - праці Н.Крупської, Н.Коллонтай).

Інший науковий напрям, зокрема, праці П.Блонського (Статеве виховання, Начерки дитячої сексуальності), Л.Василевського (Гігієна піонера, Статеве виховання дитини), А.Єфімова (Як з'ясувати дітям статеве питання), А.Залкінда (Статеве виховання в умовах радянської громадськості, Статеве виховання, Педологія в СРСР, Основні питання педології) та ін.. наголошував на потребу підготовки педагогів до процесу статевого виховання; підвищення рівня статевої просвіти дорослих; вагомість співпраці таких інституцій, як сім'я, школа, громадськість у процесі гендерного виховання підростаючих поколінь. Так, за П.Блонським, гендерне виховання, «повинно охоплювати не тільки питання сексуальної просвіти, але й бути спрямованим на формування в дітей моральних понять, переконань та ідеалів, на виховання почуттів дружби й любові, колективізму, поважного ставлення хлопців до дівчат, уміння стримувати статеві потяги. Таке виховання слід починати з раннього дитинства в сім'ї з урахуванням віку й статі дитини» [66, с.219].

Глибокі праці, присвячені дослідженню статі, психосексуального розвитку особистості побачили світ за кордоном наприкінці XIX - поч. XX ст.. На розвиток уявлень про сексуальність чоловіків і жінок вплинула теорія австралійського психолога та невролога З.Фрейда. Фройдівський етап пов'язаний з розвитком психоаналізу і його критикою (1930-1940 рр.). Теорія

З.Фройда здійснила великий вплив на розвиток уявлень про чоловіків і жінок, він пов'язував виникнення неврозів у дорослих із сексуальними проблемами; розробив методику лікування наслідків дитячих сексуальних травм; обґрунтував тезу про те, що статеві ідентифікація дитини залежить від впливу зовнішніх чинників, навколишнього середовища. Вчений вважав, що особистість визначається анатомічною будовою, хоча деякі його учні з ним не погоджувалися. Зокрема, К.Хорні підкреслювала роль соціокультурних чинників у розвитку людини. Однак, ідеї З.Фройда були пізніше використані у філософії постструктуралізму (М.Фуко, Ж.Деррид, Ж.Лакан) і фемінізму.

Так, М.Фуко у своїй концепції макрофізики влади показав, що, починаючи із середини ХУІІ століття, був встановлений чіткий взаємозв'язок між такими поняттями як особистість, стать і сексуальність. Особистість стала сприйматися і розумітися крізь призму дискурсивно оформленої сексуальності, а сексуальність у свою чергу, стала одним із елементів владних стосунків, за допомогою яких стали можливими різноманітні форми контролю й підпорядкування.

Філософ-психоаналітик Ж.Лакан пов'язав інтерпретацію чоловічого й жіночого із символічним порядком культури, а саме: з проблемами структурування ідентичності, відповідно, стверджував, що джерело сексизму криється не тільки у соціальній чи культурній структурі суспільства, але й у глибинних структурах мови й мислення. А теорія відмінностей Ж.Деррида пропонує переглянути дихотомію чоловічого й жіночого в культурі як одну із основних опозицій класичного мислення, а замість неї прийняти методологію множинності.

У контексті аналізу історичного дискурсу проблеми гендерного виховання, розглянемо й погляди А.С.Макаренка. У «Лекціях про виховання дітей» (1933 р., розділ «Статеве виховання»), він зазначав: «Як і в усьому житті, так і в житті статевому, людина не може забувати про те, що вона член суспільства. І у статевої сфері ця суспільна моральність ставить перед кожним

громадянином певні вимоги. Вона вимагає, щоб статеве життя людини, кожного чоловіка і кожної жінки, перебувало в постійному гармонійному ставленні до двох сфер життя: до сім'ї і до любові. Вона визнає нормальним і виправданим морально тільки таке статеве життя, яке ґрунтується на взаємній любові і яке виявляється в сім'ї, тобто у відвертому громадянському союзі чоловіка і жінки, союзі, який має дві мети: людське щастя і народження та виховання дітей. Звідси зрозуміла й мета статевого виховання» [3, с.28]. Педагог наголошував, що у питаннях статевого виховання вирішальними є не окремі засоби виховання, а системна виховна робота.

У сорокових роках минулого століття постановою Ради Народних Комісарів СРСР було відновлене роздільне навчання хлопчиків і дівчаток у школах, тобто, можемо говорити про різні моделі соціалізації дитини стосовно її статі, що призводило до втрати навичок гендерного спілкування й появи проблем в особистому житті. І.С.Кон, радянський соціолог, згадуючи ті часи, зазначав: «Я мав можливість спостерігати, як у чоловічих школах розквітав мат-перемат, а жіночі школи деякі директриси намагались перетворити у щось на зразок дореволюційних інститутів шляхетних дівчат, не допускаючи туди «цих гидких хлопців». На шкільних вечорах юнаки соромливо, хоч і з незалежним виглядом, підпирали стіни, даючи дівчатам танцювати одна з одною, і активізовувались тільки тоді, коли вечір вже підходив до кінця чи комусь вдавалося на кілька хвилин вимкнути світло» [69, с. 101].

Зовсім інший ракурс до проблеми статевого виховання бачимо у працях Григорія Ващенка. У праці «Виховний ідеал» вчений наголошує важливість статевого виховання дітей та молоді, вказує на те, що побудувати щасливу родину без здорової статевої моралі неможливо, погляд на статеві відносини як суто фізіологічний процес, на думку вченого, призводить до тяжких наслідків - розпаду соціальних зв'язків, порушення цінностей родинного життя, розпаду сім'ї, адже в основі «статевої моралі лежить ідея переваги духа над тілом, володіння тваринними інстинктами» [35, с.29].

Процес статевого виховання особистості українського юнака чи дівчини має ґрунтуватися на народній моралі, етнічних цінностях: «У юнацтва треба виховувати моральну чистоту, свідомість дівочої чи юнацької чести, стриманість, підкорення статевиx почувань принципам моралі» [35, с.30].

Вагомим внеском у теорію гендерного виховання особистості стали й праці В.О.Сухомлинського, який вважав статеve виховання органічною частиною виховання морального. У «Листах до сина» він писав, що «від моральної культури взаємин між дівчатками й хлопчиками, дівчатами і юнаками залежить моральна культура всього нашого суспільства, щастя й добробут нових поколінь... Громадянська, моральна, етична, естетична зрілість, яку ми маємо сформувати в школі, проявляється передусім у тому, наскільки усвідомили наші вихованці в роки ранньої юності ту важливу істину, що й фізично, і духовно вони повинні бути справжніми чоловіками й справжніми жінками. Так, одна з важливих виховних цілей полягає в тому, щоб наші підлітки, юнаки й дівчата глибоко розуміли: ми - завтрашні чоловіки й дружини, матері й батьки» [3, с.31].

До основних завдань статевого виховання школярів, які мислитель обґрунтував у своєму факультативному курсі для старшокласників «Культура взаємин у сім'ї» відносив такі: сприяння усвідомленню позитивного досвіду моральних відносин між статями; формування моральних переконань, які є основою кохання, стосунків, сімейного життя; підготовка юнаків і дівчат до стосунків і сімейного життя у системі координат чоловік-жінка, визначення їх гендерних ролей; виховання відповідального ставлення до шлюбу, ідеалу батьківства й материнства.

Як ніколи актуально звучать і нині думки видатного українці про моральний аспект гендерного виховання: «Щоб запобігти бідам і помилкам статевого виховання, потрібно вже в стінах школи морально готувати хлопчиків і дівчаток бути чоловіком і дружиною, батьком і матір'ю своїх дітей. Перш за все дитині розтлумачувати питання кохання і дружби, відкривати те, що їй

важко збагнути і поки ще не треба знати. Тому потрібно прищеплювати переконання: найдорожче в житті - це людина, найвища цінність-давати щастя іншій людині» [3, с.33].

Початок широких експериментальних досліджень і появу перших психолого-педагогічних, соціологічних, антропологічних теорій у зарубіжних дослідженнях відносять до 1940-1980-х років минулого століття. На цьому етапі виокремлюють концепцію Р.Столлера (введення у науковий обіг поняття гендер, поділ біологічного й культурного); ідеї Талкотта Персона (теорія структурно-функціонального аналізу і концепція поділу інструментальних і експресивних функцій у сім'ї); дослідження Мартіни Хорнер (феномен боязні успіху); Елеонори Маккобі (огляди статевих відмінностей і власні експерименти); Сандри Бем (концепції андрогінії й гендерні схеми); Ненсі Ходоров (робота про материнство) і Керол Гілліган (ідея цінності моральних суджень жінок, відмінних від поглядів чоловіків).

Наступний етап ознаменований бурхливим розвитком гендерних досліджень й спробами інтегрувати гендерний підхід в соціальні й гуманітарні науки (соціологію, історію, економіку, юриспруденцію, лінгвістику, психологію, педагогіку та ін.), у зміст загальної та вищої освіти (з 1990- і до нині).

Дослідження у сфері гендерної психології і педагогіки також розвиваються. Для даного етапу характерні спроби практичного застосування розробок гендерної проблематики у навчанні й вихованні дітей. Найбільш відомі роботи: В.Кравець «Теорія та практика підготовки молоді до сімейного життя» (1997), Н.Городнова «Гендерний розвиток особистості» (2011), Р.Безпальча «Гендер і ми. Інтегрування гендерного підходу в освіту та виховання» (2009), Т.Дороніна «Гендерна парадигма освітнього процесу» (2015), О.І.Іванова «Формування позитивної статевої ідентичності у дітей молодшого шкільного віку» (2012), О.М.Кікенежді «Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості: монографія» (2011), А.Б.Мудрик «Гендерна компетентність особистості: теорія, діагностика, розвиток» (2014), М.Скорик «Основи теорії гендеру»

(2004), Слюсаренко Н.В. «Гендерний підхід до організації навчально-виховного процесу сучасної школи» (2010) та ін..

Соціально-політичні зміни ХХІ століття викликали появу великої кількості робіт з гендерної філософії (Н.П.Гапон, К.Левченко, Т.М.Мельник), гендерної соціології (І.Грабовська, І.Ковальчук, І.Кон,), гендерної психології (Т.Говорун, О.Завгородня, В.Каган, В.Каменська, О.Квас, О.Кізь, Т.А.Рєпіна, М.Ткалич та ін.), гендерної педагогіки (Л.А.Арутюнова, Т.І.Бутурлим, О.Ільченко, В.Кравець, О.Луценко) й ін..

Серед гендерних досліджень у педагогіці можна виокремити такі *напрямки*:

- гендерний підхід у навчанні й вихованні зростаючої особистості (В.В.Бунча, С.Вихор, Л.Єлісеєва, Г.Лянна, М.Мазниченко, Л.Мандрик, Н.М.Павлушенко, Н.І.Самойленко, Т.Фуртяєва, Т.Шевченко, Л.А.Юда та ін.);
- виховання статевої свідомості (М.Боришевський);
- гендерні стереотипи (В.С.Агеєв, І.Р.Бойко, Л.М.Вовк, Т.О.Марценюк, С.М.Оксамитна й ін.);
- гендерні аспекти управління в освіті (Л.І.Міщик, В.Пащук); аналіз гендерного підходу в історії педагогіки (Л.В.Бібіч, В.Гайденко, Л.Гентош, О.Ільченко, О.Кікенежді, О.Кісь, В.Кравець, Л.М.Мандрик, В.Пащук, Н.Чухим та ін.);
- розробка методичних програм для вчителів з питань упровадження гендерної освіти й виховання у педагогічний процес (Н.Будай, Т.Говорун, О.Тимчишин, О.Цукор).

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що гендерне виховання дає можливість учням у більшій мірі розкрити свої здібності, сприяє поліпшенню міжособистісного спілкування.

1.2. Аналіз ключових понять дослідження

Розглядаючи проблему гендерного виховання особистості, зупинемося на аналізі таких ключових понять цієї проблеми, як стать, гендер, гендерна ідентичність, гендерний стереотип, гендерне виховання, гендерна культура, гендерна педагогіка.

Не дивлячись на те, що кількість досліджень, які визначають поняття гендеру доволі значна, усі вони доволі багатоаспектні, тож зміст терміну потребує узагальнення й уточнення.

Саме поняття «гендер» з'явилося в англomовній філософській і соціологічній літературі в кінці 60-х років минулого століття. До наукового обігу його увів американський психіатр Роберт Столлер (виступ на конгресі психоаналітиків у Стокгольмі) на позначення соціальних і культурних аспектів статі. До цього часу воно використовувалося у мовознавстві стосовно граматичної категорії роду. Сенс його запозичення соціологами й філософами полягав в акцентуванні того, що відмінності між статями у сфері поділу громадської праці, ролей у сім'ї, організації соціального простору за ознакою статі тощо такі ж умовні, наскільки є умовним рід іменників. Те ж саме відноситься і до гендерних відмінностей у різних культурах і у різних поколіннях людей в рамках однієї культури.

Поняття «гендер» у наукових дослідженнях часто ототожнюється із поняттям «стать», хоча між ними є відмінності. Термін «стать» традиційно використовувалося для того, аби окреслити анатомо-фізіологічні особливості людей, які відрізняють чоловіків і жінок один від одного, - «генетично детермінований спеціальними статевими хромосомами комплекс репродуктивних, поведінкових і соціальних ознак, які визначають належність індивіда до чоловічого або жіночого роду» [88,с.342]. Довгий час саме ці особливості вважалися основою психологічних і соціальних відмінностей чоловіків і жінок, тож у педагогіці поняття статевої ролі та гендерне виховання не розділяли. З часом у науковому обігу стало використовуватися

поняття «гендер» для означення соціальної статі, а також статі як продукту культури. Так, у сучасних дослідженнях ми знайдемо виокремлення статі генетичної громадянської, психологічної, гормональної, морфологічної, статі виховання та ін..

Поняття «гендер» в енциклопедичній літературі визначається як «соціальна конструкція, яку використовують для характеристики статевої особливості поведінки і побудови соціальних стратегій» [88,с.80]. Тобто, на відміну від вродженої біологічної статі, цей термін застосовують на позначення соціальної категорії - сукупність соціальних і культурних норм, дотримання яких вимагається суспільством згідно біологічної статі кожної людини.

Варто зазначити, що за допомогою поняття «гендер» дослідники намагаються відійти від суто біологічної характеристики статі і вказати на те, що існують чоловічі й жіночі соціальні відносини. Точніше, певні біологічні характеристики певним чином впливають на свідомість і поведінку представників обох статей. Їм відповідають свої стосунки як усередині жіночої і чоловічої спільноти, так і між цими двома спільнотами. Це свідчить про необхідність вивчення специфіки формування цих відносин.

Сучасні дослідження гендерних проблем у переважній більшості опираються на теорію соціального конструювання гендеру, у рамках якої гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між чоловіками й жінками, яка визначає характер їх стосунків не тільки в міжособюистісній взаємодії, але й у основних соціальних інститутах суспільства. Ця теорія базується на таких постулатах: гендер конструюється на основі соціалізації, розділення праці, системою гендерних ролей, сім'єю, засобами масової інформації; гендер конструюється й самими індивідами на рівні їх свідомості, прийняття даних суспільством норм і ролей.

Втілюючи у своїх діях очікування, пов'язані з їх гендерним статусом, індивіди конструюють гендерні відмінності й обумовлені ними системи владарювання.

Проявляти гендерні характеристики означає створювати відмінності між

хлопчиками й дівчатками, чоловіками й жінками, відмінності, які не є при розніми, сутнісними чи біологічними. Гендерна приналежність індивіда це те, що людина постійно демонструє у ситуації взаємодії з іншими.

У сучасній науці поняття гендеру і статі розрізняються. Традиційно друге із них використовувалося для позначення тих анатомо-фізіологічних особливостей людей, на основі яких люди визначаються як чоловіки й жінки. Науковці у процесі дослідження проблеми гендеру оперують таким поняттям, як психологічна стать. Цей термін трактується як сукупність найбільш значимих характеристик особистості, що забезпечують індивіду особистий, соціальний і правовий статус чоловіка та жінки [75; 99].

Стать, тобто біологічні особливості людини вважалися фундаментом і першопричиною психологічних і соціальних відмінностей між жінками й чоловіками. У процесі розвитку наукових досліджень стало зрозуміло, що з біологічної точки зору між чоловіками й жінками набагато більше подібності, ніж різниці. Чимало дослідників навіть вважає, що єдина чітка й значима біологічна відмінність між чоловіками й жінками полягає у їх ролі відтворення потомства. Нині очевидно, що така типова різниця статей, як, наприклад, високий зріст, велика вага, мускульна маса тіла й фізична сила чоловіків доволі непостійні величини й набагато менше пов'язані зі статтю, ніж вважалося [78, с.15].

Термін психологічна стать загалом використовується вітчизняними спеціалістами, які займаються вивченням психології статі й між статевих відносин, у зарубіжній науковій літературі змістове наповнення цього поняття знаходить своє відображення у категорії гендерна ідентичність.

Гендерна ідентичність відноситься до підструктур соціальної ідентичності особистості, яка характеризує індивіда з точки зору його належності до групи людей, які вирізняються на основі загальних статевих ознак. Гендерна ідентичність частіше всього розуміється як усвідомлення й переживання індивідом належності до певної статі.

У загальному, терміни психологічна стать і гендерна ідентичність можуть розглядатися як синоніми. У новітній літературі в основному використовується поняття гендерна ідентичність, а не психологічна стать [99]. Змістова складова і психологічної статі, і гендерної ідентичності, як правило, розкривається через категорії маскулінність і фемінність - статево специфічні характеристики особистості, які є базовими категоріями при аналізі проблеми гендеру. Маскулінність означає сукупність поведінкових і психічних рис, якостей і особливостей, об'єктивно притаманних чоловіками, на відміну від жінок. Фемінність - сукупність поведінкових і психічних рис, якостей і особливостей, об'єктивно притаманних жінкам на відміні від чоловіків. Отже, психологічна стать включає як особистісні якості, так ф особливості поведінки, які відповідають певній статі індивіда.

З точки зору біполярної моделі, маскулінність й фемінність - діаметрально протилежні й взаємовиключні набори рис. Маскулінність однозначно ототожнюється з активно-творчим, культурним началом в особистості індивіда, а фемінність з пасивно-репродуктивним, природним началом. Передбачалось, що вияв маскулінних рис для чоловіка й фемінних для жінки повинні відображати їх найбільшу психологічну адаптованість, однак емпіричні дослідження успішності соціальної поведінки не підтвердили цю модель ідентичності особистості. Ця модель в силу своєї спрощеності й схематичності продемонструвала свої обмежені можливості як теоретичного конструкту.

Щодо мультифакторної моделі психологічної статі, то її відмінність від біполярної полягає у тому, що психологічна стать розглядається не просто як набір полярно протилежних рис маскулінності чи фемінності, а як більш складно організований конструкт. У рамках цієї концепції передбачається, що психологічна стать особистості крім маскулінних і фемінних рис включає також й інші характеристики гендерної спрямованості: гендерні уявлення; стереотипи; інтереси; установки статевої поведінки.

Усі ці складові гендерної ідентичності взаємопов'язані між собою. Індивідуальна концепція маскулінності й фемінності закладається у ранньому дитинстві й залишається незмінною протягом життя.

У більшості людей гендерна ідентичність співпадає з біологічною статтю. Почуття належності до чоловічої чи жіночої статі, яке лежить в основі, об'єднує основні компоненти психологічної статі. На думку М.Ткалич, якщо глобальна гендерна ідентичність буде зберігатися незмінною протягом життя, то цінності, риси особистості, статево рольова поведінка змінюються унаслідок вікових змін чи пережитого життєвого досвіду [99, с.37].

Порівняно недавно у педагогічній теорії і практиці почали вживати термін гендерна педагогіка. У науковій літературі це поняття трактується як розділ педагогіки, що вивчає особливості гендерної соціалізації, навчання й виховання хлопчиків і дівчаток; теорія, що описує процес навчання і виховання дітей різних статей, а також практика, метою якої є: розвиток самооцінки й впевненості кожної дитини, незалежно від її статі; пом'якшення сприйняття відмінностей між статями; звільнення зростаючої особистості від гендерних стереотипів, що її обмежують; створення такого середовища навчання, у якому: вчителі й учні поводять себе як рівноправні суб'єкти; навчання відбувається на основі співробітництва, що збільшує самостійність учнів; навчання підвищує самооцінку учнів.

Основними завданнями гендерної педагогіки є такі: розробка теоретичних основ, концепцій гендерної освіти; розробка програм і технологій виховання й навчання з врахуванням гендерних відмінностей дітей [63; 67; 83].

Коли раніше окреме навчання хлопчиків і дівчаток виходило з уявлення про те, що життєві світи чоловіків і жінок вимагають поділу, то згідно із сучасними уявленнями, метою якраз є розширення знань обох статей, руйнування бар'єрів, сформованих загальноприйнятими гендерними ролями та стереотипами.

Нині вчені дійшли висновку про те, що відмінності, завдяки яким протиставляють дівчаток і хлопчиків не є природженими й успадкованими, а різниця і нерівність з'являються завдяки різному досвіду. Зокрема: хлопчиками у поведінці й самовираженні дається більше свободи; успішні результати дівчаток пояснюються старанністю, а хлопчиків - талантом; те, що не зроблене хлопчиками, списується на рахунок лінощів, а дівчатками - їх безпомічністю; хлопчиків скоріше асоціюють з такими стереотипними якостями, як активність, бажання добитися успіху, агресивність, гіперактивність тощо; дівчаток бачать слухняними, ніжними, чуттєвими й такими, що краще підпорядковуються розпорядженням учителя.

Ці різні очікування, безперечно відчують дівчатка та хлопчики, й поведуться відповідно до них. Зауважимо, що протягом доволі довгого періоду при вивченні проблеми виховання дітей різної статі основна увага зосереджувалася на питаннях статевого просвітництва, сексуальним аспектам стосунків статей, тому обґрунтованим було використання поняття статевого виховання - «організований і цілеспрямований процес формування фізичних, психічних і моральних якостей особистості, установок, що визначають корисне для суспільства ставлення людини до протилежної статі та високоморальні стосунки між статями» [64, с.16].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок про те, що у вітчизняній педагогіці статевого виховання розглядається як особлива частина морального виховання. Значення статевого виховання полягає, перш за все, у підготовці підростаючого покоління до сімейного життя. В.Кравець вважає, що суть статевого виховання - в оволодінні моральною культурою у сфері взаємостосунків статей.

В останні десятиліття при вивченні питань полідиференційованого виховання у науковій літературі поряд із поняттям статевого виховання стало використовуватися поняття статевої ролі виховання. Останнє базується на закономірностях статі соціальної, акцентує увагу на тому, що формування

статеворольової поведінки, чоловічих і жіночих якостей відбувається у процесі впливу соціальних факторів.

Статеворольове виховання розглядається у педагогіці як важливий напрямок виховання, що сприяє повноцінному розвитку особистості хлопчика і дівчинки, засвоєння ними психологічних рис маскулінності, фемінності, статевих (гендерних) ролей [67; 68].

Останнім часом при вивченні питань виховання й навчання дітей різної статі усе ширше використовується поняття гендерне виховання - відносно соціально контрольований процес розвитку дівчинки та хлопчика у ході їхньої гендерної соціалізації - виховання основ гендерної культури взаємовідносин, розвиток здатності до реалізації гендерного арсеналу та оволодіння уміннями й навичками відповідної поведінки.

Гендерне виховання у педагогічних дослідженнях трактується як « процес, спрямований на формування якостей, рис, властивостей, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі. Тому у сферу гендерного виховання входять не лише такі специфічні відносини між представниками чоловічої і жіночої статі, як подружні, але й будь-які інші: у суспільному житті, праці, відпочинку тощо» [63, с.67]. Суть гендерного підходу в вихованні полягає в індивідуальному підході до вияву дитиною гендерної ідентичності, виховання гендерної культури.

Поняття гендерної культури розглядається дослідниками [26; 72; 73] як система діючих у суспільстві поглядів, установок, принципів, матриць поведінки й т.п., що формують соціокультурні аспекти статі (гендерні ролі, гендерні стосунки, гендерні стереотипи, сімейно-шлюбні установки тощо). Високий рівень гендерної культури передбачає наявність таких компонентів як: розвинена гендерна свідомість, толерантність; гендерно орієнтований світогляд; гендерні цінності, гендерна компетентність, визнання одного із основних пріоритетів - гендерної рівності.

1.3. Нормативно-правове забезпечення гендерного виховання особистості на сучасному етапі

Одним із основоположних принципів забезпечення прав людини та основою демократичного розвитку будь-якої держави є гендерна рівність. Сучасні процеси глобалізації та інтеграції впливають на розширення можливостей жінок і чоловіків, торкаються чи не усіх сфер нашого життя, у тому числі й освіти, ставлячи перед сучасним вчителем завдання нового змісту, адже гендерна нерівність, дискримінація за ознакою статі у сфері освіти є причиною і наслідком більш широких форм гендерної нерівності у суспільстві.

Ключова реформа Міністерства освіти і науки - Нова українська школа головною метою визначає створення такої школи, у якій «буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, а й вміння застосовувати їх у житті. Це школа, до якої приємно ходити учням. Тут прислухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не боятись висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами. Тут панують співпраця й взаєморозуміння» [81, с.9]. У тому числі й гендерна рівність, хоча це і читається між рядків.

Поняття гендерної рівності визначається у таких нормативних актах: Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.); постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві» (2007 р.); «Стратегія та План дій у сфері прав людини» (2015 р.); концепція «Цілі сталого розвитку» (2017 р.).

Згідно Закону України «Про забезпечення рівних прав жінок і чоловіків», гендерна рівність - це «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [46; ст.1].

Стаття третя даного закону до основних напрямків державної політики у забезпеченні гендерної рівності відносить: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; запобігання та протидію насильству за ознакою статі; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання сімейних і професійних обов'язків; підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі [46].

Отже, результатом впровадження гендерної рівності повинно стати забезпечення однакового, толерантного ставлення до усіх людей, незважаючи на соціальні чи якісь інші обставини. Мається на увазі врахування особливих і відмінних характеристик тієї чи іншої особи - чи то фізичних, чи економічних, чи то статевих.

Щодо гендерного підходу в педагогіці, то на думку дослідників цієї проблеми, передбачає застосування у процесі виховання й навчання знань про гендерні особливості представників різної статі та реалізує їх у двох напрямках:

- створення умов для гендерної соціалізації, оволодіння дітьми моделями статевої поведінки, адекватної віку, підготовка до виконання у майбутньому статевих (гендерних ролей);
- застосування гендерно-орієнтованих технологій навчання і виховання.

Гендерний підхід обґрунтовується чинними нормативно-правовими актами. Принципи гендерної рівності й дотримання прав людини обґрунтовані у таких міжнародних документах, як : Статут ООН (1945 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.), Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), Резолюція ООН Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року (2015 р.), Резолюція

Ради Безпеки ООН № 1325 (2000 р.), Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки (2018).

До вітчизняної законодавчої бази щодо дотримання принципів гендерної рівності відноситься:

Конституція України (1996 р.), яка закріплює принцип рівних прав чоловіків і жінок, зокрема, у статті 24 наголошується на тому, що «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіком можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї» [30];

Закон України Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (08.09.2005), у якому визначено основні напрямки державної гендерної політики з метою забезпечення паритетного становища чоловіків і жінок в усіх сферах життя. Цей закон запустив національний механізм утвердження гендерної рівності на системній основі. Зокрема стаття 21 «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та професійній підготовці» визначає рівні умови для чоловіків і жінок під час вступу до навчальних закладів, оцінки знань, надання грантів, позик студентам; підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль чоловіка і жінки та спрямованих на формування ненасильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, поваги до людської гідності та статевої недоторканості; виховання культури гендерної рівності, ненасильницької поведінки, взаємоповаги та рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків між жінками та чоловіками [30, с.101].

Закони України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні (6.09.2012 р.) і «Про запобігання і протидію домашньому насильству»

(07.12.2017 р.), визначають види домашнього насильства й заборону дискримінації, у тому числі й за ознакою статі.

На подолання проблем у сфері освіти, які сприяють збереженню гендерної нерівності спрямовані такі накази та розпорядження МОН України: Наказ МОН України Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту (10.09.2009), Лист МОН України від 5 .02.2016 р. № 1/11-1267 Про посилення діяльності щодо впровадження гендерного компоненту в освіту; Наказ Міністерства соціальної політики від 07.02. 2020 р. № 86 Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів; Розпорядження Кабінету Міністрів України: № 1128 Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності (28.10.2020 р.), № 366 Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (14.04.2021р.), № 752-р Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки (12.08.2022 р.).

Важливою подією стало приєднання України у 2020 р. до міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц», яка консолідує зусилля різних країн на шляху до гендерної рівності. У рамках цього партнерства, серед основних напрямків роботи, таких як: зменшення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків; розвиток безбар'єрного універсального публічного простору; забезпечення рівних можливостей для матері і батька щодо декрету; протидія домашньому та гендерно зумовленому насильству й забезпечення комплексного інтегрування принципів гендерної рівності в освіті.

Саме для цього було заплановано розробити й затвердити Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року, а також план заходів із її реалізації. Однак, незважаючи на те, що документ «Освіта»: гендерний вимір-2020 у січні 2018 р. був схвалений Урядовим комітетом з

питань європейської та євроатлантичної інтеграції, під силою тиску релігійних організацій Кабінет Міністрів України його не затвердив.

Отже, на рівні закладів освіти гендерна рівність означає: гендерну збалансованість у всіх групах працівників освіти і на всіх ступенях; рівну оцінку працівників, чоловіків і жінок, у тому числі при оплаті їхньої праці; демократичну й толерантну організаційну культуру; необхідність уникати різної оцінки і протиставлення жінок і чоловіків, дівчаток і хлопчиків; урахування потреб хлопчиків і дівчаток з метою досягнення гендерної рівності, запобігання відтворенню гендерних стереотипів у навчальній та виховній роботі.

На рівні індивіду гендерна рівність означає те, що дівчатка і хлопчики сприймають справедливе відношення до себе; однакові вимоги, норми й очікування, рівну увагу, керівництво й підтримку; рівні критерії при оцінюванні, душевну й фізичну безпеку, свободу від гендерних і сексуальних утисків; гарні стосунки всередині гендерних груп і між ними, право висловлювати свою думку, свобода від стереотипних рольових очікувань при формування образу власного Я й гендерного визначення.

Мета гендерної рівності в освіті - досягнення рівних можливостей і рівних результатів у навчанні й вихованні дівчаток і хлопчиків.

Висновки до розділу 1

Соціальне призначення чоловіків і жінок в історичному аспекті розглядали Аристотель, Платон, Т.Мор, Ж.-Ж.Руссо, Я.Каменський, К.Ушинський, В.Сухомлинський та ін.. У вітчизняній науковій думці диференціація маскулінного й фемінного відображена у працях філософів, психологів, педагогів.

У вивченні проблеми гендерного виховання учнів молодшого шкільного віку умовно можна виокремити такі напрямки досліджень:

- психологічний підхід, зорієнтований на статеве просвітництво, аналіз проблеми з позицій сексології й фізіології, психогієни статі (В.С.Агеєв, О.І.Іванова);
- етичний підхід, який зосереджує свою увагу на морально-етичних аспектах статевого виховання, плекання почуття честі й гідності хлопчиків і дівчаток (Л.А.Арутюнова, С.Вихор, Л.Г.Єлісеєва);
- функціональний підхід, присвячений формуванню гендерної культури молодших школярів (В.В.Бунча, Л.М.Вовк) та ін..

У понятійному апараті педагогіки поява терміну гендерне виховання пов'язана з гуманізацією й демократизацією усієї освітньої системи. Новітні трактування гендера роблять акцент на соціальному конструюванні різниці за статтю у процесі соціалізації.

Гендерний підхід орієнтований на формування й утвердження рівних, незалежно від статі, можливостей особистості в усіх сферах її життєдіяльності.

У науковому дискурсі поняття «стать» і «гендер» не є тотожними, однак можуть бути взаємозамінними у тих випадках, коли потрібно зробити наголос на їх історичній наступності (термін статево виховання використовується для опису виховних практик, які враховують стать дитини, що передують виникненню гендерних досліджень).

Гендерне виховання у новітніх наукових дослідженнях визначається як:

- цілеспрямований, організований і керований процес формування соціокультурних механізмів конструювання чоловічих і жіночих ролей, поведіння, діяльності та психологічних характеристик особистості, запропонованих суспільством своїм громадянам залежно від їх біологічної статі (І.Іванова, О.Цокур);
- цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців з метою формування у них егалітарних цінностей, поваги до особистості, незалежно від статі, розвитку індивідуальних якостей і здібностей задля їх самореалізації, оволодіння навичками толерантної поведінки та з метою побудови громадянського суспільства (С.Вихор);
- процес, спрямований на формування якостей, рис, властивостей, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представника іншої статі (В.Кравець).

Отже, гендерне виховання - це виховання у відповідності до гендерної ролі. Його метою є підготовка зростаючої особистості до виконання у майбутньому соціальної ролі чоловіка і жінки; формування гендерної рівності, громадянської відповідальності, самостійності, ініціативності, здатності успішної соціалізації.

Чинні нормативно правові документи забезпечення гендерної рівності наголошують вагомість впровадження у сферу освіти принципів гендерної рівності в умовах європейського спрямування розвитку українського суспільства.

Оскільки застарілі гендерні стереотипи в суспільстві усе менше відповідають сучасному стилю життя й ролям чоловіків і жінок, гендерно орієнтована педагогіка допомагає дітям урізноманітнити гендерний Я-образ, зважати на персональний досвід кожного, підтримувати людину, незалежно від того, чи це чоловік, чи жінка.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ У НАВЧАЛЬНО - ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Специфіка гендерної поведінки та взаємодії у молодшому шкільному віці

Гендерне виховання набуває важливого значення у період початкової школи, оскільки саме у цьому віці, на думку психологів, відбувається активне засвоєння й усвідомлення тих гендерних норм, правил, поглядів, які є усталеними у суспільстві щодо поведінки жінки чи чоловіка. Саме молодший шкільний вік є «фундаментом формування уявлень про рівність, паритетність, однаковість, формування гендерних стереотипів поведінки у хлопчиків та дівчаток тощо» [41, с.55].

Науковці зазначають, що статево рольова ідентичність - це психологічне новоутворення особистості, як включає уявлення про типовість для певної статі поведінки чи функцій, що виражають як узагальнене судження про чоловічність і жіночність, так і відношення, ставлення до них. На основі цього можна говорити про три важливі компоненти даного новоутворення: когнітивний, поведінковий, емоційний.

Когнітивний компонент передбачає формування статевої самосвідомості, куди входять уявлення про себе як представника певної статі й уявлення про зміст типової рольової поведінки, яка відповідає статі дитини. До його складових відносять: наявність знань, переконань про себе й інших як представниках певної статі; наявність знань і уявлень про способи взаємодії з людьми своєї і протилежної статі; усвідомлення переживань, пов'язаних із взаємодією з особами своєї і протилежної статі; знання й уявлення про розподіл статевих ролей; уявлення про реальний та ідеальний образ чоловіка і жінки; уявлення про чоловічий і жіночий образ через зовнішні прояви (зачіска, хода й т. п.).

Поведінковий компонент - засвоєння моделей типового для представників тієї чи іншої статі та їх реалізація у житті. Його складовими є такі: позитивне відношення до себе й інших як представникам певної статі та її прийняття; переживання окремих почуттів, характерних для представників певної статі; емоційні переживання, пов'язані з встановленням стосунків із представниками своєї і протилежної статі, наданням статево ролевих переваг та ціннісних орієнтацій; відношення й оцінка своєї поведінки й представників іншої статі; задоволеність своїм зовнішнім виглядом.

Емоційний компонент - виникнення статево ролевих уподобань, ціннісних орієнтацій й певних типових для статі потреб і мотивів, тісно пов'язаних із моральним розвитком особистості. Саме емоційний компонент, а також диференціація статевої ролі чоловіка і жінки й відповідних цьому змісту особливостей соціальних очікувань та соціального тиску суспільства й найближчого оточення сприяють появі психічних відмінностей між представниками різної статі.

Складовими цього компоненту є: вияв форм поведінки, що відповідають певній статі; засвоєння зовнішніх форм взаємовідносин статей; індивідуальні установки чоловіків і жінок на те, як саме вони мають себе поводити; передбачення наслідків своєї поведінки, як представника певної статі, для себе і для інших людей; вміння встановлювати партнерські й взаємоповажні відносини з людьми своєї й протилежної статі; вміння стежити за своїм зовнішнім виглядом.

Отже, структура статевої ідентичності з урахуванням вищезазначених компонентів, може бути представлена таким чином: знання про свою статево належність; почуття, які виникають по відношенню до представників своєї та іншої статі; поведінкова готовність, яка проявляється у набутті особливостей поведінки людини певної статі.

Коли ми говоримо про гендер, то маємо на увазі усі поведінкові прояви, які притаманні хлопчикам (чоловікам) чи дівчаткам (жінкам). При цьому чоловіки

й жінки можуть різнитися й психофізіологічними особливостями, однак біологічна стать далеко не завжди пов'язана із соціальними ролями, які суспільство вимагає до виконання.

Психологи стверджують, що у дитинстві статевих відмінностей у структурі темпераменту не тільки не спостерігається, але й не виявляється [45, с.77]. Однак із віком статеві відмінності у темпераменті з'являються і їх кількість збільшується, наприклад, у хлопчиків з'являється більш висока активність і агресивність.

Новітні дослідження констатують, що у період від шести до десяти років показники слухової й мовленнєвої пам'яті у дівчаток вищі, ніж у хлопчиків, а показники зорової, навпаки, кращі у хлопчиків. Однак у подальшому в хлопчиків відбувається покращення показників пам'яті, більш значиме для зорових параметрів, а у дівчаток - погіршення попередніх показників.

Згідно досліджень, увага дівчаток на усіх уроках, за виключенням математики, оцінюється вчителями, як більш висока. За оцінками педагогів, різниця між хлопчиками й дівчатками, наприклад, другого класу виявляється доволі значною в основному з таких предметів, як математика, українська мова, літературне читання. Учителі оцінюють не стільки пізнавальні процеси, скільки їх прояв у загальному стилі навчальної діяльності школяра. Зокрема, характеризуючи увагу учня, вони фактично говорять про його вміння організувати свою увагу, про уважність як поведінкову характеристику й особистісну особливість.

Можливо, саме тому дівчатка, які демонструють постійну готовність враховувати вказівки вчителя, отримують переважно вищі оцінки своєї уваги. За експертними оцінками вчителів, дівчатка у загальній масі краще вчать і краще ведуть себе на уроках, у домашніх контрольних роботах вони роблять менше невиправданих помилок, які викликані дефіцитом уваги.

Зауважимо, що ці дані не є належно об'єктивними щодо наявних статевих відмінностей і не відповідають на питання про існування яких-небудь

об'єктивних відмінностей властивостей уваги хлопчиків і дівчаток та передумов (фізіологічних чи соціально-психологічних) цих відмінностей. Адже загалом у перших-четвертих класах за однією і тією ж партою сидять діти різного віку. Той факт, що у фізіологічному розвитку хлопчики доволі відчутно відстають від дівчаток, пояснюється відмінностями їх уваги. Саме у цьому віці формуються вищі коркові центри регуляції поведінки - лобні відділи кори великих півкуль. Їх домінуюча роль по відношенню до підкоркових центрів, які визначають загальний рівень поведінкової активності, наростає поступово. Тому у хлопчиків молодшого шкільного віку ступінь цього контролю у цілому нижча в порівнянні з дівчатками того ж віку. Звідси й гірша здатність мимоволі регулювати свою поведінку, зокрема, увагу. У цьому випадку мова йде про здатності організовувати свою увагу, мимовільно нею керувати. За цією якістю, на думку Л.Вовк, хлопчики у початкових класах дещо відстають від дівчаток [20, с.102].

Хлопчики уже в вісім - дев'ять років значно краще використовують зорові опори для орієнтації у просторі. Гендерна своєрідність проявляється загалом в особливостях і результативності навчання школярів. Відмінності спостерігаються і у академічній успішності. У дівчаток успішність більш висока, ніж у хлопчиків. Цей факт можна пояснити у певній мірі особливостями навчального процесу, у якому опора у великій мірі робиться на відтворення готових схем й запам'ятовування, ніж на творчу діяльність, а також більшою чутливістю дівчаток до соціальних сигналів й більшої податливості до керівництва з боку дорослих.

Загалом, дослідження показують, що дівчатка мають більш високу психологічну стійкість, ніж хлопчики, а хлопчики відчують себе соціально більш благополучними. Хлопчики переважають дівчаток в силі, спритності, логічному мисленні, а дівчатку - у гнучкості.

Отже відмінності між дівчатками й хлопчиками можна узагальнити таким чином:

- *на психічному рівні*: дівчатка (більше розвинена ліва півкуля мозку, яка забезпечує регуляцію мовлення; мають переважно довготривалу пам'ять; розвинене начно-образне мислення; адаптація до середовища проходить через переживання, іноді через емоційні зриви; легше переносять емоційний стрес; суб'єктивна самооцінка, так як акцент робиться на пережиті емоції.

хлопчики: більше розвинена права півкуля головного мозку, що відповідає за розпізнавання й аналіз зорових образів, форм і структур предметів; мають переважно короткочасну пам'ять; володіють абстрактним мисленням; легка адаптація до оточуючого середовища; важко переносять стрес; об'єктивна самооцінка;

- *на фізичному рівні*: дівчатка мають меншу масу тіла, більшу грацію, гнучкість і рухливість; швидше розвивають точність і координацію рухів; візуальне сприйняття інформації відбувається по горизонталі;

хлопчики: мають більшу масу тіла, фізичну силу; менш розвинена точність і координація рухів; домінує візуальний огляд просторових образів по вертикалі;

- *на поведінковому рівні*: дівчатка потайніші, слухняніші, привітніші; раніше, ніж хлопчики розуміють, якими їх хочуть бачити оточуючі; високий рівень чутливості й відповідальності; слуховий спосіб пізнання дійсності; раноз'являється інтерес до читання, люблять співати, грати у театралізовані ігри;

хлопчики: більш оптимістичні, відкриті; мають вищий показник гуманних стосунків у спільній діяльності; низька здатність демонструвати соціально схвалювані форми поведінки; більш чітко візуальне сприйняття простору, їм цікавіше розглядати ілюстрації, ліпити, конструювати тощо.

З метою виявлення гендерних стереотипів хлопчиків і дівчаток молодшого шкільного віку в період проходження педагогічної практики (Корчівецький ліцей, с. Корчівці Глибоцького району Чернівецької області) нами було проведено опитування сорока шести учнів 1-2-х кл. *Додаток В. Діагностика*

гендерної ідентичності дітей молодшого шкільного віку. В індивідуальному спілкуванні молодшим школярам було запропоновано чотири серії запитань. Перша була спрямована на виявлення уявлень дітей про роль і зайнятість чоловіка і жінки в сім'ї. Друга - спрямована на уточнення уявлень про соціальний статус чоловіка/жінки, про професії. Третя - визначення рівня знань про основні якості чоловіків і жінок. Четверта - на вивчення уявлень про відмінності між хлопчиками й дівчатками, культуру взаємин.

Результати опитування показали наступне:

1-2 серія - усі школярі мають чітке уявлення про роль чоловіка і жінки в родині, зокрема, мама: готує, прибирає, пере, доглядає дітей, веде господарство, ходить до магазину; тато: ходить на роботу, приносить гроші, дивиться телевізор, справляє машину, копає город, ходить рибалити, захищає Україну, допомагає нашій армії;

3 серія - мама: добра, красива, лагідна, весела, гарна, ніжна, любляча (45%), сумна, заклопотана, невесела (50 %), зла, несправедлива, свариться (5%); тато: добрий, веселий, розумний, роботящий, сильний (60%); сердитий, зайнятий, невеселий (35%); злющий, п'яний, жорстокий (5%);

4 серія - усі діти чітко розуміють відмінності між хлопчиками і дівчатками: дівчатка носять дівчачий одяг, мають дівчачі імена, мають довгі коси, люблять поговорити, люблять чепуритися; хлопчики носять хлопчачий одяг, коротко пострижені, часто б'ються, уміють тримати слово.

Щодо запитання як вони з'явилися на світ, лише 27 із 46 опитаних сказали, що їх народила мама, усі інші відповіді були стандартними: подарував Миколайчик; купили у магазині; привезли дідो й баба; знайшли у лісі, як ходили за грибами; знайшли у кукурудзі; тато з поля приніс; бабуся посіяла квітник, квіточки вирости, розцвіли і мене там знайшов мій тато; тато з мамою поїхали у неділю на Калинку, купили для Олі нове платтячко, і вона ще хотіла братика, то купили мене й т.п.

Як бачимо, гендерні стереотипи молодших школярів носять емоційно-оцінний, полярний характер, на їх формування перш за все вплинули погляди батьків та близького соціального оточення.

У загальному, специфіка гендерних взаємостосунків молодших школярів виявляється у ведучому виді спілкування - взаємодії у процесі навчальної діяльності під час якої діти прагнуть зрозуміти організацію стосунків між людьми різної статі. Тобто: з дорослими (оцінки вчителів більш значимі, ніж оцінки батьків, оскільки досягнення і невдачі набувають якби офіційного характеру; стосунки з дорослими, засновані на повазі, піклуванні й любові, сприяють вихованню гармонійних взаємостосунків статей); з однолітками своєї статі (одностатеві групи мають більшу перевагу у взаємодії хлопчиків і дівчаток молодшого шкільного віку); з однолітками іншої статі (спостерігається певна дискримінація, яка супроводжується відкритою конфронтацією й латентним інтересом до протилежної статі); із самим собою (розвиток внутрішнього світу, становлення жіночого/ чоловічого образу власного Я).

Отже, в учнів молодшого шкільного віку є певна динаміка формування гендерної ідентичності:

- формування ідеального образу (стереотипу) представника власної статі (гендерний ідеал);
- ідентифікація через рівняння на зразки, які демонструють значимі для дитини дорослі (вплив сім'ї, учителів та ін.);
- уточнення й корекція характеристик, які реально сприймаються, тобто знаходять своє виявлення у поведінці, особистісних рисах друга, найближчих партнерів по спілкуванню (однолітки й старші діти);
- формування ідентичності, яка включає реальні, ідеальні, фантастичні зразки, які у подальшому визначають особистісні характеристики й поведінку дитини у зв'язку із сформованою у неї уявленнями про власну гендерну належність;

- гендерне виховання дівчаток і хлопчиків здійснюється за певною програмою, у якій мають бути враховані й аспекти статі.

Однією із найбільш вагомих умов формування гендерної ідентичності є ідентифікація дитини з батьками. При цьому умови виховання дівчаток такі, що їм значно легше ідентифікувати себе з мамою чи бабусею, оскільки очікування суспільства, найближчого оточення, засвоєння пріоритетних цінностей і вимог до поведінки: послух, підпорядкованість, не суперечать один одному. *Додаток Б: Діагностика рівня знань батьків щодо гендерного виховання дітей.*

У хлопчиків цей процес супроводжується постійно діючими протиріччями між вимогами, які виставляються фемінним оточенням до дітей однакової статі (послух) й маскулінними очікуваннями суспільства до виявлення ними певного набору таких якостей характеру, як активність, змагальність, лідерство. Варто відзначити й важливу роль емоційної прихильності до матері, під чиєю опікою проходить усе свідоме життя дитини цієї вікової категорії.

Усе означене вище підтверджує необхідність психолого-педагогічної роботи, спрямованої на формування системи стійких переконань, мотивів та цінностей, заснованих на рівності, партнерській взаємодії хлопчиків і дівчаток, оптимізації внутрішньо групових відносин, осмислення свого власного Я як частини спільного Ми, створенні умов для більш повної самореалізації, тобто, формування гендерної культури егалітарних (рівноправних) взаємин між людьми обох статей.

2.2. Аналіз змісту освіти початкової школи щодо гендерного виховання зростаючої особистості

На певних етапах розвитку особистості школа є одним із основних інститутів її соціалізації, і хоча вплив на учнів безпосередньо здійснює вчитель, зміст освіти, шкільні підручники є обов'язковим атрибутом навчально - виховного процесу. Погодимося із думкою дослідників про те, що нині у сфері освіти

«існують приховані та відкриті елементи гендерної дискримінації. Йдеться про зміст навчальних предметів та навчально-методичної літератури, гендерні взаємовідносини в педагогічному колективі, стиль викладання та педагогічного спілкування, упередженість в оцінюванні навчальних та професійних результатів суб'єктів освітнього процесу та здобувачів освіти, так і про наявність окремих програм/ блоків для хлопців і дівчат, мовленнєвий/мовний сексизм» [34, с.81].

Аналіз типових освітніх програм і змісту підручників для сучасної початкової школи дозволяє говорити про певні проблеми у підходах до гендерного виховання. Зокрема, у пояснювальній записці типової освітньої програми, розробленої під керівництвом О.Савченко (1-2 кл., 3-4 кл.), у переліку компетентностей, які передбачені для формування у здобувачів освіти гендерний аспект лише частково враховано у громадянській та соціальній компетентності: «ідеї демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність в житті класу і школи, повагу до прав інших осіб, уміння діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних з різними проявами дискримінації, цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України, дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя» [98, с.2].

Інваріативний складник представлений такими навчальними предметами, як «Українська мова» (1 клас - інтегрований курс «Українська мова. Навчання грамоти», 2 клас - окремі навчальні предмети «Українська мова», «Читання», або інтегрований курс «Українська мова.), «Я досліджую світ», «Математика», «Дизайн і технології», «Мистецтво», «Фізична культура», «Іноземна мова», «Інформатика» Літературне читання (3- 4 кл.)

Щодо типової освітньої програми, розробленої під керівництвом Р.Шияна (1-2; 3-4 кл.), то у характеристиці змістових ліній поняття гендер чи гендерне виховання не виживається, частково про протидію соціальним негативним чинникам говориться у соціальній та здоров'язбережувальній освітній галузі - змістовій лінії «Здоров'я» (поняття толерантності) [98, с.38; 44], «Добробут», в очікуваних результатах навчання - «спілкується з дітьми іншої статі, демонструючи повагу, приязнь та щирість у стосунках; вислуховує інших для підтримки та розуміння їхніх почуттів» [98, с.44; 46].

Відповідно до змісту початкової загальної освіти, затвердженої Державним стандартом в означеному контексті виокремлюється й інтегрований курс «Я досліджую світ». У пояснювальній записці до природничої, громадянської та історичної, соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі (О.Савченко, 2-4 кл.) метою цієї навчальної дисципліни наголошено «особистісний розвиток молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, безпеку життєдіяльності, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки учнів, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі» [98, с.60].

Найбільш сприятливі у контексті гендерного виховання можуть бути такі змістові лінії, як:

- «Людина»: пізнання себе, своїх можливостей; здорова і безпечна поведінка;
 - «Людина серед людей»: соціальні ролі - школяр, член сім'ї, громадянин; стандарти поведінки в сім'ї; моральні норми, навички співжиття і співпраці, соціальні зв'язки між людьми у процесі виконання соціальних ролей [98, с.61];
- Як показав аналіз чинних програм, зміст гендерного виховання більше зорієнтований на виховання статевого, включає питання, пов'язані з поняттям сім'ї, її становищем у суспільстві, права й обов'язки членів родини тощо. Як зазначають дослідники цієї проблеми, бажано було б увагу звертати на

пізнання статевої зрілості, рівності статей, толерантності, розвиток низки таких психосоціальних навичок, які б сприяли самовихованню хлопчиків і дівчаток, формуванню адекватної гендерної поведінки, запобіганню ризиків для життя і здоров'я, у тому числі й репродуктивного тощо.

Щодо підручників для сучасної початкової школи, то їх аналіз показує, що у переважній більшості їх зміст потребує удосконалення в аспекті гендерного виховання: хлопчики, як правило - сміливі, незалежні, здатні на мужні вчинки, а дівчатка - персонажі, які потребують опіки й підтримки.

На ілюстраціях у багатьох випадках бачимо тільки чоловіків і хлопчиків, або ж, навпаки, жінок і дівчаток. Ще більший дисбаланс спостерігається у текстах, вправах і завданнях. При чому жіночі персонажі наділені переважно стереотипними характеристиками: їх захищають, повчають, спасають. Зрозуміло, що кількісний показник не завжди є об'єктивним. Тож поставимо запитання: який зміст ілюстрацій, текстів, оповідок, у яких фігурують і дівчатка, і хлопчики? які ролі їм відводяться? якими характеристиками наділені?

Змістовий аналіз показує домінування традиційних стереотипів стосовно місця й ролі чоловіка та жінки в суспільстві. Так, дівчатка зображені переважно у ситуаціях, що закріплюють стереотипні уявлення про статі: займаються кухнею, вишиванням, покупками.

Хлопчики й чоловіки зображені активними, зайнятими роботою, своїм хоббі: фотографують, грають у шахи, майструють, разом грають у футбол тощо. Це підтверджує аналіз для першого класу «Українська мова. Буквар» авторства М.С.Вашуленка [15]:

- рубрика «Ознайомлююся зі словами - назвами предметів»: Хто зображений на малюнку? Хлопчик досліджує карту, дівчинка - вазони на вікні (с. 10); Друга частина малюнку - назви членів своєї родини. Брат із дідусем грають в шахи, тато фотографує, мама сидить з донечкою на дивані, бабуся несе пиріжки. Хто пече пиріг? Ясно, що бабуся; Хто рибалить? - Тато (с.11);

- Розкажи про професії людей, які працюють на зображеній вулиці: бачимо жінку-перукаря, швачку, аптекаря, кондитера, і чоловіків - двірника й сантехніка (с.19);

- Розкажи, що роблять діти на малюнку - хлопчики грають у футбол (с.21); Розкажи, що зображено на світлинах хлопчик із сильними мускулами і дівчинка - гімнастка (с.41); Хлопчик майструє, дівчинка малює (с.43).

Варто зауважити й те, що за вимогою НУШ створені нові комплекти підручників, у змісті яких розширено коло традиційних занять і професій, якими можуть займатися як чоловіки, так і жінки й навпаки, автори намагаються використовувати статево диференційовані тексти й ілюстрації.

Однак, погодимося із авторами досліджень «Гендер у соціально-психологічному вимірі» Тамарою Говорун та Оксаною Кікенежді, у загальному, які і колись, на сторінках підручників процвітають сталі гендерні стереотипи. Це підтверджує й змістовий аналіз підручника для 2 кл. «Українська мова та читання» Н.Богданець-Білокаленко [5].

- тексти: (А.Морозенко «Подбати про маму») - Петрик - хороший та допитливий хлопчик. Він-уже школяр. Віднедавна батьки довіряють йому й родинні справи: купити в магазині необхідні продукти чи поремонтувати разом з татом старий пылосос... [5, с.48]; (А.М'ястківський «Мудра голка»): Марійка любить дивитися, як мама вишиває квіти... мамо, дай мені голку, полотна й ниток, я теж хочу вишивати.... [5, с.50]; асоціативний текст (В. Табур «Вероніка й рожева парасолька»: Назад ішли усі разом: дідусь під чорною парасолькою, бабуся - під блакитною, а Вероніка - під своєю улюбленою - рожевою [5, с.63-64]; (А.Журавльова «Годівничка»): Тарас попросив у батька дощечку, інструменти й став майструвати [5, с.71]; (З. Мензатюк «Витинанки» (дівчатка вирізали витинанки-сніжинки) [5, с.84-86]; казка Г.К.Андерсен «Принцеса на горошині» [5, с.131].

Співвідношення частоти зображень хлопчиків і дівчаток у текстах, завданнях, ілюстраціях свідчить про гендерну стереотипізацію, хоча у змісті

зустрічаються й окремі гендерно орієнтовані тексти та ілюстрації, наприклад, фото на якому хлопчик поливає вазони, а дівчатка розвішують годівнички у зимовому садку [5, с.82].

Наслідки такої репрезентації посилюють гендерні стереотипи, школярі непомітно для себе можуть прийти до висновку, що саме чоловіки є стандартом, саме вони відіграють найбільш значущу роль в суспільстві й культурі. Також тим самим обмежуються знання учнів про ті сфери нашого життя, які традиційно вважаються жіночими. На індивідуальному рівні гендерні стереотипи, які зустрічаємо в освітніх програмах, у більшій мірі заохочують до досягнень хлопчиків, тоді як дівчатка враховують ті моделі поведінки, які у меншій мірі співвідносяться з лідерством і керівництвом.

З огляду на вищезазначене, Міністерство Освіти України рекомендує враховувати наступне: апеляція до цінностей, рівноправних відносин між статями, гендерним відмінностям, проблемам гендерної дискримінації; позитивний гендерний контекст змісту підручників і посібників; звернення до зразків чоловічої та жіночої поведінки у текстах; використання гендерної символіки в ілюстраціях; термінологічне маркування тексту іменниками чоловічого, жіночого роду, або ж нейтральна.

2.3. Гендерне виховання в урочній та позаурочній роботі з учнями молодшого шкільного віку

Гендерне виховання, як уже зазначалося, торкається корекції процесу соціалізації молодших школярів у залежності від статі, дозволяє сформувати уявлення про те, що стать не є причиною для дискримінації в будь-якій сфері життя. На думку дослідників, сучасна освіта повинна сприяти формуванню особистості майбутніх чоловіків і жінок, які, розуміючи свої статеві ролі, дотримуються принципів гендерної рівності. Засобом впровадження гендерного виховання в навчально-виховну діяльність є «включення в освітній

процес гендерної складової та застосування особистісно-зорієнтованого підходу у взаємодії вчителя та учнів» [16, с.7].

Важливу роль у розвитку й підтримці гендерної системи відіграє свідомість людини. Конструювання гендерної свідомості індивідів відбувається через розповсюдження й підтримання соціальних і культурних стереотипів, норм і приписів, за порушення яких суспільство карає людей (ярлики типу - чоловікоподібна жінка; мужик, а поводить себе як баба) досить боляче сприймаються людьми й можуть викликати не тільки стреси, а й різні види психічних розладів.

Тож основна проблема, яка постає перед сучасним вчителем, - як виховати щасливу дитину: хлопчика - майбутнього чоловіка, й дівчинку - майбутню маму. Виходячи з цього, постає логічне запитання: чи справляється учитель на уроці та у позаурочній роботі з достатнім розумінням специфічних соціальних ролей, обумовлених саме статевою належністю?

Формування гендерної культури, гендерної рівності потрібно здійснювати у тісному взаємозв'язку з іншими напрямками навчально-виховної роботи. Потрібен єдиний підхід з боку як школи, так і батьків.

У процесі здійснення гендерного виховання особливо важливо враховувати вікові особливості. Якість виховання дитини багато в чому залежить від рівня культури вчителя, тому вчителю необхідно бути носієм, транслятором гендерної культури.

Найбільша інтенсивність гендерного пізнання дитини випадає на період навчання у школі. Саме у цей час відбувається вибудовування його власного гендерного образу, гендерної ролі. Тому надзвичайно важливим є компетентність учителів у питаннях гендерних відносин, стимулювали самостійну роботу школярів з вивчення означеної проблеми.

І дівчатка, і хлопчики потребують диференційованого підходу з боку вчителя, оскільки зіштовхуються зі світом мінливих гендерних стереотипів, які часто суперечать особистим бажанням і схильностям людини. Пояснити природу

стереотипів, показати їх змінюваність й соціальну обумовленість - ось завдання гендерного виховання в сучасній школі [27]. І вчитель відіграє у цьому процесі дуже важливу роль, коли належно розуміє, що однією із передумов реалізації гендерного виховання є гендерний підхід.

Останнім часом усе більш очевидною стає проблема маскулізації дівчаток і фемінізації хлопчиків. Це пов'язано й з організацією навчально-виховного процесу. Попри ті зміни, які відбулися в освіті, орієнтацію на всебічний розвиток дитини, співпрацю, співтворчість з нею, багато вчителів якісний процес навчання вбачають у дисципліні, старанності, слухняності. Тобто, вчителі дуже часто очікують від своїх вихованців безумовного виконання своїх вимог, навіть не замислюючись про те, що стимулюють лише жіночі якості характеру (причому в учнів обох статей).

Дівчатка з перших днів життя виявляються у більш вигідному становищі, оскільки спостерігають відповідно до їх статі моделі поведінки мама, бабуся, вихователька у дитячому садочку, вчителька. Із хлопчиками ж значно складніше. Навіть у повній сім'ї дуже часто головну роль відіграє мама. У школі в найгіршому становищі є ті хлопчики, які вважають, що недисциплінованість і неуспішність є своєрідними показниками чоловічої поведінки. Ті ж, хто відповідає очікуванням вчителів, не завжди користуються повагою в середовищі однолітків.

На певному етапі дівчатка випереджають хлопчиків у розвитку, тож якщо учителя цей факт не враховує у своїй діяльності, то вона практично зводиться нанівець. Багато вчителів і досі зосереджені на ретрансляції знань й забувають про те, що одне із завдань сучасної школи, як одного із головних інститутів соціалізації, полягає у комплексному формуванні особистості, одним із яких є й гендерна культура.

Першою ланкою в освітньому процесі є початкова школа. І якщо тут панують гендерні стереотипи, то це безумовно вплине на подальший вільний розвиток дитини у дорослому житті (головне вийти добре заміж і народити дітей;

призначення хлопчика - лідерство, захист; призначення дівчинки - поступливість і скромність).

Доволі традиційними кліше у спілкування вчителя з учнями є такі звороти як: ти така чудова/гарна дівчинка; ти такий розумний хлопчик; як виростеш - будеш вчителькою, а ти, Петрику - станеш великим вченим. Ось такі гендернозабарвлені мовні конструкції певним чином обмежують дитину, адже можливо хтось із дівчаток в класі бачить себе відомим дослідником, а хтось із хлопчиків мріє стати вчителем.

Розглянемо особливості роботи з хлопчиками й дівчатками на уроці. Дослідження свідчать про те, що час для включення в урок у дітей молодшого шкільного віку залежить від статі. Дівчатка, як правило, після початку уроку швидко набирають оптимальний рівень працездатності. У хлопчиків цей процес дещо сповільнений; коли вони досягли піку працездатності, дівчатка уже почали втомлюватися. Тому на уроці це потрібно враховувати й дотримуватися рівномірного темпу подачі навчального матеріалу, врівноваженого й виваженого ставлення до дітей обох статей.

Щодо змісту уроків, то педагоги-практики радять підбирати відповідні тексти, завдання вправи. Наприклад, елементи гендерного виховання на уроках української мови та читання можуть бути реалізовані через підбір змісту відповідних завдань, текстів для читання, вправ. Наприклад, при спостереженні за номінативною функцією іменників у мовленні; розрізнення назв істот і неістот, власних і загальних іменників. Визначення роду іменників (3 кл.) [98, с.10] доречними будуть такі завдання, як: Гра у відмінності. Запросимо до дошки Оленку й Петрика. Погляньте на них. Дайте відповідь на запитання: хто це? (хлопчик чи дівчинка); як ви це визначили? Діти відповідають, що Петрик одягений у хлопчачий одяг, а Оленка - у дівчачий, Петрик - короткострижений, а Оленка - з довгою косою; Петрик на первах б'ється, говорить басом, а Оленка ніколи не б'ється, говорить тихо й ніжно.

На уроках літературного читання варто використати гендерний потенціал усної народної творчості, наприклад, прислів'я і приказки, у яких про чоловіків і жінок мовиться як про рівноцінних членів суспільства: Чоловік і жінка - найкраща спілка; Чоловік і жінка, що борошно з водою; Нема кращого друга як вірна суспруга.

Молодшим школярам подобаються завдання творчого змісту: на основі аналізу прозових жанрів українського фольклору скласти славничок, у якому дати опис осіб чоловічої й жіночої статі за зовнішнім виглядом та характеристиками для них рисами характеру (хлопець-дівчина; козак-козачка; батько-мати; донька - син тощо); дискусійного характеру: чи поділяється робота на жіночу й чоловічу? чому? як видно цього відноситися? чи доводилося вам займатися тим, чим зазвичай займаються дівчатка/ хлопчики (прибирання у квартирі, готування їжі, вишивання, відвідування секції карате, бальних танців тощо).

Виховання зростаючої особистості - комплексний процес, а щодо виховання гендерної рівності - особливо. Органічною його складовою також є позаурочна робота, яка здійснюється поза межами уроку чи навчального закладу.

Гендерне виховання тісно пов'язане з іншими напрямками виховного впливу:

- моральним (відповідність міжособистісних стосунків моральним вимогам суспільства; моральна основа взаємовідносин між статями - чесність, щирість, гуманізм, взаємоповага); зв'язок морального і гендерного виховання відбувається через ознайомлення молодших школярів з елементарними поняттями моралі, роллю людей різної статі у суспільстві, орієнтації на майбутню соціальну функцію;
- фізичним (підбір вправ, ігор для дітей, що розвивають фізичні якості); давати можливість обирати види спорту, фізичні заняття, гуртки не залежно від власне чоловічих чи жіночих;
- розумовим (читання книг, перегляд фільмів, дослідницькі заняття) розумова праця збагачує інтелект, дає можливість контролювати свої інстинкти;

- естетичним (організація дозвілля, ознайомлення з етикетом, нормами про красу, поняттями про красиве, культуру поведінки); підвищення рівня культури міжособистісних стосунків;

- трудовим (праця людей різної статі має свою специфіку, але це зовсім не означає, що хлопчики повинні обирати жіночі професії, а жінки - чоловічі, в молодших школярів має бути сформовано уявлення про право вільного вибору професії, без стереотипізації цього процесу).

У період молодшого шкільного дитинства педагоги й батьки повинні допомогти дитині розкрити унікальні можливості, які дані їй статтю, оволодіти культурою, адекватною моделі поведінки. Як уже зазначалося, одним із вагомих завдань гендерного виховання молодших школярів є подолання відчуженості й негативних неадекватних реакцій у стосунках між ними. Тому важливою у цей період є спільна діяльність учнів, формування потреби толерантності до інших, поваги до їх гендерних особливостей. Цьому сприятимуть спільні походи, екскурсії, волонтерство, трудова діяльність тощо, які дають учням можливість переконатися у наявності позитивних якостей як у хлопчиків, так і у дівчаток та сприяють розвитку дружніх, толерантних стосунків.

Щодо форм, методів, прийомів, то це бесіди з використанням відповідних ілюстрацій; читання художньої літератури, перегляд фільмів, театралізація; сюжетно-рольові ігри: Сім'я, Зустріч гостей, Лікарня, Перукарня, Магазин, Ательє, створення проблемних ситуацій з етичним змістом; дидактичні ігри: Ким бути? Мій улюблений казковий персонаж, Літературний герой, Я хлопчик/дівчинка, тому що..., Що спільного, чим відрізняються дівчатка/хлопчики? Одягни дівчинку/хлопчика; Професії; Як би ти вчинив...; Як мають себе поводити дівчатка/хлопчики? Моя майбутня сім'я тощо. Найкращим чином дружбі між хлопчиками й дівчатками, виховання гендерної рівності також сприяють такі сюжетно-рольові ігри, як Мої друзі; Моя родина; Гостини тощо.

У дівчаток варто підтримувати: розвиток компетентності в області самоаналізу; впевненість у собі; уміння самопрезентації, навички вирішення конфліктів; критичні установки щодо домінуючої ролі чоловіка й сексизму.

У хлопчиків слід розвивати: самоконтроль і вивчення самого себе замість використання влади й контролю над іншими; кращі навички й кращу діяльність замість боротьби за високий статус; повагу до почуттів замість засудження слабкості; конструктивні вирішення протиріч замість рішень за допомогою насилля; знання про гендерну рівність. Додаток В 2: *Ігри та вправи для виховання адекватних почуттів до батьків і дітей протилежної статі.*

І в урочній, і у позаурочній діяльності важливо враховувати гендерний компонент. На цьому в своїх працях наголошує Т.Дороніна, зокрема вона радить тематику і зміст виховних занять спрямовувати на формування в молодшого школяра доброзичливого ставлення до свого оточення, толерантності до представників обох статей, поваги й розуміння.

Особливу вчителі повинні звертати на прояви дискримінації, булінгу за ознакою статі. І тут «не може бути виправдань на кшталт: «Ти ж хлопець, маєш вдарити у відповідь»; «ти ж дівчинка, ти не повинна битися». Діти взагалі не повинні битися, а вчителі мають їх навчити запобігати конфліктам. /.../ Не має право на життя висловлювання – хлопці не повинні ображати дівчат. Так, дівчата опиняються у певному колі вседозволеності. А всі, хто не є дівчатами, можуть бути ображеними (вони ж не дівчата)» [39, с.225].

Оптимізації процесу гендерного виховання молодших школярів сприятимуть належно організовані виховні години. Метою є формування в дітей чітких уявлень про ролі чоловіка й жінки в родині, суспільстві, про коло їх обов'язків, відповідальність, прояв любові тощо. Цикл таких занять може бути побудований за такою тематикою:

- Чоловік і жінка, які вони? (руйнування стереотипів про жіночі й чоловічі професії, адже військовими, поліцейськими, пожежниками, рятувальниками

можуть бути й дівчатка, а перукарями, кухарями, лікарями, учителями - хлопчики, про що свідчать реалії сучасного життя);

- Я - хлопчик - майбутній чоловік, батько; я - дівчинка - майбутня дружина, мама (уточнення уявлень про роль і зайнятість чоловіка й жінки в родині, розподіл сімейних обов'язків, підтримку, взаємодопомогу, коло обов'язків, піклування).

Досвід гендерного виховання молодших в сучасних умовах акцентує увагу на тому, що цей процес буде успішним за умови об'єднання зусиль педагогів і батьків, тісної взаємодії школи й сім'ї, їх творчої співпраці.

2.4. Методичні рекомендації для учителів щодо організації гендерного виховання молодшого школяра

З моменту свого народження людина стає об'єктом впливу гендерної системи - у традиційних суспільствах здійснюються символічні родильні обряди, які різняться у залежності від того, якої статі народилася дитина; колір одягу, візочка, набір іграшок для новонародженого у більшості суспільств визначаються його статтю. Психолого-педагогічні дослідження показують, що новонароджених хлопчиків більше годують, зате з дівчатками більше розмовляють. У процесі виховання сім'я (батьки й родичі), система освіти (виховательки в дитячих садочках, учителі в школах), культура загалом (книги, засоби масової інформації тощо) впроваджують у свідомість дітей гендерні норми, формують певні правила поведінки та створюють уявлення про те, хто є «справжнім чоловіком» і якою має бути «справжня жінка». Пізніше ці гендерні норми підтримуються за допомогою різних соціальних і культурних механізмів.

Необхідність реалізації гендерного підходу у навчанні й вихованні молодших школярів визначається тим, що освіта є потужним чинником продукування

гендеру, у процесі якого увага повинна акцентуватися на вивчення відмінностей і подібностей у навчальній діяльності школярів різної статі, на рисах, стереотипах, ролях які вважаються для них типовими, що тягне за собою набуття певних соціальних можливостей і обмежень.

Саме початкова школа є «провідним інститутом гендерної соціалізації молодших школярів, яка пов'язана з остаточним закладанням підвалин психічної діяльності особистості, від яких залежить подальша доля її самореалізації у майбутньому» [42, с.34].

Аналіз формувального середовища молодших школярів дозволяє виокремити деякі особливості, які не зовсім відповідають тим змінам, які нині відбуваються у суспільстві. До них віднесемо такі:

- фемінізація педагогічного середовища, у якому перебуває учень протягом тривалого часу і яке пред'являє, як правило, фемінні вимоги до його поведінки попри статеvu належність;
- у засобах масової інформації образи чоловіків і жінок демонструються переважно як діаметрально протилежні: чоловік постає особистістю творчою, професійною, здатною приймати виважені рішення, здобувати перемоги, для жінки є достатньо мати привабливу зовнішність та вміти створювати домашній затишок.;
- багато дитячих книг, чимало шкільних підручників сприяють зміцненню застарілих гендерних стереотипів, де чоловіки постають у якості активного й творчого начала, а героїні частіше всього виступають жертвами, об'єктами захисту;
- серед однолітків спостерігається яскраво виражена статева консолідація між дітьми однієї статі: хлопчики переважно спілкуються з хлопчиками, дівчатка - з дівчатками.

Отже, виникає протиріччя між науково обґрунтованими уявленнями про психологічне благополуччя змісту моделей поведінки з їх реальністю з одного боку та об'єктивними умовами виховання з іншого. До недавнього часу

проблема полягала загалом у тому, що фемінне педагогічне середовище дезорієнтує хлопчиків, маскулінні якості яких не заохочуються, то нині можна говорити про невідповідність педагогічного середовища вимогам і змісту моделей поведінки сучасного чоловіка і жінки. Як результат, у молодших школярів формуються неадекватні уявлення про зміст майбутніх соціальних ролей, порушується процес статевовікової ідентифікації, виникають проблеми спілкування з однолітками. *Додатки В.1; В2.*

Для того, аби виправити гендерну асиметрію освіти як у змісті, так і в методах, потрібне гендерне просвітництво, яке охоплює усі рівні системи освіти. На уроках вчителям доцільно давати завдання творчого характеру на рівня виявлення гендерних стереотипів учнів, пропонувати вправи з гендерної тематики з використанням методів широкого обговорення у класі, що сприятиме розвитку комунікаційних умінь молодших школярів, навичок спільного вирішення гендерних ситуацій.

За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, нині у школах навчається близько 1,7 відсотка дітей і підлітків, які на фізичному рівні мають ознаки двох статей. Психологи говорять про дітей з інтерсексуальними рисами, ті, які мають подвійний набір хромосом, чоловіки з алергією на чоловічі гормони та ін.. Нині дорослі усе більше стикаються з тим, що у реальному житті діти не виявляють нічого з того, що відноситься до чоловічої чи жіночої статі, тобто, є агендерами. Допомогти таким дітям, не розвивати, а долати їхні комплекси - такі завдання стоять перед батьками й педагогами. Зарубіжні дослідники вважають, що потрібна нова програма гендерного виховання, у якій були б враховані усі означені вище аспекти: гендерно нейтральне виховання замінити андрогенним (розвивати у кожній дитині чоловіче та жіноче, навички хлопчиків і дівчаток, такі якості характеру як лідерські здібності, амбіційність, самостійність, сердечність, емпатію, дбайливість тощо).

Незалежно від статі потрібно розвивати будь-які навички й здібності. Так, хлопчики можуть і повинні займатися не тільки чоловічими видами спорту, а й класичною хореографією, хіп-хопом, балетом, адже це гартує силу волі, добре тренує тіло.

Східні єдиноборства підуть на користь дівчаткам, адже саме вони допомагають справлятися з негативними емоціями, гнівом, долати власну агресію, не приховувати свої емоції, заганяти їх всередину. Тож у танцювальних класах доречно повісити фото танцюристів обох статей; удосконалити обладнання у спортзалах, аби це була не тільки чоловіча територія, а й та, де затишно дівчатам (дзеркала у спортзалах, відповідно облаштовані роздягальні). Якщо це заняття кулінарією - бажано було б використовувати фартухи й косинки не лише з квітчастими дівчачими принтами, а однотонні, аби й хлопцям було зручно.

Таким чином гендерний підхід до виховання й навчання молодших школярів означає таку організацію навчально-виховного процесу, яка надає учням можливість самореалізації з притаманними їм індивідуальними особливостями й засвоїти той соціальний досвід, що забезпечить їм успішну соціалізацію у суспільстві й соціальну ідентифікацію за ознакою статі.

Психолого-педагогічний підхід до гендерного виховання молодшого школяра включає:

- врахування психолого-педагогічної специфіки гендерної підготовки школярів у процесі виховної роботи;
- діагностика індивідуально-особистісних особливостей школярів (визначення функціональної асиметрії півкуль головного мозку, що впливає на характер пізнавальної діяльності школярів). Домінування лівої півкулі визначає словесно-логічний характер пізнавальних процесів, схильність до абстрагування й узагальнень. Правопівкульний тип - домінування правої півкулі визначає схильність до творчості, конкретно-образне мислення, розвинену уяву. відсутність яскраво вираженого домінування однією із

півкуль (рівнопівкульні люди). Для цього використовують вербальні методики (тест Торранса);

- урахування стилю навчання, вибору репрезентативної системи;
 - аналіз змісту освіти та врахування у навчально-виховному процесі; визначення стилю навчальної інформації вчителем; корекція за необхідності;
 - ефективна педагогічна взаємодія учителя й учнів; заохочення партнерської діяльності, підтримка їх устремлінь до позитивного, етичного, безконфліктного спілкування, толерантної взаємодії, поважного відношення до представника іншої статі;
 - організація процесу виховання з врахуванням його змісту - формування егалітарних (рівноправних) взаємовідносин між хлопчиками і дівчатками: взаєморозуміння, уважне ставлення один до одного; подолання гендерних стереотипів, розвитку умінь конструктивного партнерства, не втрачаючи своєї гендерної ідентичності й не порушуючи гендерної ідентичності інших.
- Однією із вагомих умов ефективності гендерного виховання молодих школярів є співпраця школи і сім'ї, яка має базуватися на засадах розумного співробітництва. Оскільки масштабне бачення проблеми, належні знання, професіоналізм - на боці школи, то саме школа в особі учителів, практичних психологів, керівництва виконує просвітницьку функцію щодо сім'ї; здійснює консультування; проводить тренінги; тематичні лекції; зустрічі з юристами; лікарями; бесіди тощо.

Для батьків можна запропонувати такі рекомендації щодо здійснення гендерного виховання учня молодшого шкільного віку: надання інформації з ранніх років; врахування вікових особливостей; розповідь про складне просто; вибір для спілкування зручного часу, місця і можливостей; кожне питання має право на відповідь, довірливі стосунки; заохочення самостійності; використання доступних і різних джерел інформації і робота з ними; гармонійні стосунки у родині, позитивний власний приклад у подоланні гендерних стереотипів.

Підсумовуючи, виокремимо також узагальнені рекомендації для сучасного вчителя з гендерного просвітництва:

- вивчення матеріалів з проблеми дослідження гендерної рівності й гендерного виховання;
- вивчення власних гендерних стереотипів, установок, моделей поведінки;
- гендерний аналіз методичного супроводу освітнього процесу - програм, навчальних планів, підручників, методичних і навчальних посібників тощо;
- організація належного освітнього середовища, корекція методичних матеріалів, які використовуються у роботі з молодшими школярами: сценаріїв свят і виховних заходів, планів занять;
- педагогічна рефлексія й зміна власних моделей поведінки у процесі взаємодії з учнями різної статі.

Нормативно-правове забезпечення, досвід передових педагогів-практиків нині виокремлює декілька напрямків роботи з дітьми по доповненню й розширенню їх гендерної соціалізації у системі освіти: доповнення зон самореалізації (наприклад, заохочення дівчаток до занять спортом, а хлопчиків - до самообслуговування); зняття табу на емоційне самовираження хлопчиків; створення для дівчаток умов для само заохочення й підвищення самооцінки; створення умов для толерантної міжстатевої взаємодії і спілкування; навчання дітей соціально прийнятним формам вираження агресії; надання належної інформації про особливості взаєностосунків чоловіків і жінок у сучасних умовах - в політиці, родині, економіці, мистецтві й інших суспільних сферах; демонстрування реальної різноманітності ролей чоловіків і жінок, їх гендерної рівності.

Отже, проблему гендерного виховання зростаючої особистості, подолання гендерних стереотипів потрібно вирішувати через оновлення змісту освіти, підготовку таких педагогічних кадрів, які не лише ознайомлені з гендерною теорією, а й уміють втілити її положення у практику, У цьому контексті доречною є теза Т.Говорун: «Шлях до гендерної культури пролягає як через

гендерну поінформованість (обізнаність), так і гендерну чуйність (уміння толерантно ставитись до рівня наукових знань, усвідомлення проблеми, стереотипізації свідомості) і, навіть, мотивації небажання чи навіть свідомого її спрямування в протилежному напрямку» [34, с.121].

Усвідомлення й осмислення учителем феномена гендерного виховання, формування гендерної культури школярів, знання методичний прийомів, способів і практичних навичок, що дозволяють здійснити виховання суб'єктів навчання на гендерній основі, є важливим напрямком роботи сучасного вчителя початкової школи.

Висновки до розділу 2

Аналіз психолого-педагогічних досліджень показує, що в науковому дискурсі є чимало робіт, присвячених вивченню гендерних особливостей учнів молодшого шкільного віку. У зарубіжних розвідках щодо цього зустрічаємо різні підходи. У більшості праць американської психологічної школи стверджується, що дівчатка й хлопчики по-різному сприймають навколишню дійсність, навчаються, запам'ятовують, думають й т.п.

Разом з тим Е.Маккобі, К.Джеклін пишуть про те, що дівчатка перевершують хлопчиків у вербальних здібностях, а хлопчики - у візуально-просторових здатностях. У хлопчиків вищі, ніж у дівчаток математичні здібності, але при цьому вони більш агресивні, ніж дівчатка. Дівчатка цієї вікової категорії більш соціалізовані, більш схильні до навіювання, ліпше справляються з простими, рутинними завданнями, тоді як хлопчики - з більш складними пізнавальними процесами. На дівчаток більш впливає спадковість, а на хлопчиків - середовище. У дівчаток більш розвинене слухове, у хлопчиків - зорове сприйняття та ін..

Виходячи із специфіки молодшого шкільного віку основними завданнями гендерного виховання постає продовження формування статевої ідентичності - здатності співвідносити свою гендерну поведінку з поведінкою інших; реалізовувати певні уявлення дітей про культурні еталони маскуліності й

фемінності у реальних взаємостосунках хлопчиків і дівчаток, самооцінка себе як представника певної статі.

Метою гендерного підходу в педагогіці є виховання дітей різної статі, які однаково здатні до самореалізації та розкриття свого потенціалу й можливостей в сучасному суспільстві: реконструкція традиційних культурних обмежень розвитку потенціалу особистості у залежності від статі, осмислення й створення умов для максимальної самореалізації та розкриття задатків дівчат і хлопчиків у процесі педагогічної взаємодії.

Реалізація гендерного підходу в сучасній початковій школі націлює теоретиків і практиків на пошуки сучасних ефективних механізмів (методик, технологій), які зможуть допомогти хлопчикам і дівчаткам в усвідомленні своєї унікальності, неповторності, становленні своєї жіночої чи чоловічої гідності, розвитку здатності стати активним суб'єктом гендерних взаємостосунків в особистому чи сімейному житті.

До загальних принципів гендерного виховання молодшого школяра відносять такі: принцип природо відповідності, культуровідповідності, свободи, конкретності, ясності, адресності, неперервності.

Гендерне виховання зростаючої особистості ґрунтується на таких основних складових: забезпечення педагогічних умов для природного розвитку різних сфер індивідуальності хлопчика/ дівчинки молодшого шкільного віку; цілеспрямована педагогічна діяльність з гендерного виховання; оптимізація процесу гендерного виховання (індивідуальна робота, взаємодія школи й сім'ї).

Нині особливої ваги набуває гендерна обізнаність педагога, його гендерна толерантність, адже саме вчитель безпосередньо взаємодіє із учнями, їх батьками і має можливість впливати на формування позитивних гендерноспрямованих взаємостосунків. На рівень розвитку гендерної компетентності сучасного вчителя можна вплинути через систему післядипломної педагогічної освіти; використання новітніх методик навчання із застосування ділових ігор, тренінгів, обговорень, дискусій, обміну досвідом; самоосвіту; комплексних підходів до розвитку гендерної компетенції та вдосконалення педагогічної майстерності.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукової літератури засвідчив актуальність дослідження процесу гендерного виховання. Теоретичні проблеми гендеру та гендерної соціалізації особистості розкриті в роботах О.Бодарева, Т.Бутурлим, Н.Гапон, Т.Говорун, О.Грцай, Н.Камінської, О.Кікінжді, А.Мудрик, В.Пащук, О.Цокур та ін.. Педагогічні ідеї гендерного виховання хлопчиків і дівчаток висвітлюють С.Вихор, Л.Вовк, Т.Дороніна, Л.Єлісеєва, О.Ільченко, В.Кравець, І.Лебідь, О.Луценко, Методичним аспектам підготовки вчителя до гендерного виховання особистості присвячені роботи Л.Арутюнової, В.Бунчі, Г.Лянної, Н.Слюсаренко та ін..

У процесі дослідження проаналізовано його ключові поняття: стать, гендер, гендерна ідентичність, гендерна рівність, гендерна педагогіка, гендерне виховання, гендерна культура.

Поняття гендеру - доволі складне, у науковій літературі вживається у декількох значеннях: соціально-рольове й культурне пояснення рис особистості та фемінних і маскулінних моделей поведінки; пояснення жіночої й чоловічої статей як біологічної категорії; політика рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації.

Гендерна ідентичність є специфічним утворенням, яке віддзеркалює системну якість особистості, формується під впливом ідентифікації з членами родини чи найближчого оточення; відносинами, які склалися між однолітками своєї і протилежної статі, соціально-культурними очікуваннями й нормативами, усталеними у суспільстві.

Гендерно орієнтоване навчання й виховання підкреслює позитивні сторони обох статевих груп у груповому ідентитеті, знижуючи протиставлення статей. Метою є не втрата статевих відмінностей, а орієнтація на таку модель поведінки й навички, які, завдяки традиційній гендерній соціалізації й

упередженням залишаються нерозвиненими: дівчаткам більше сміливості та впевненості, а хлопчикам - турботи й здатності до емпатії.

Гендерна орієнтованість учителів означає вміння розуміти, аналізувати свої способи виховання й навчання дитини, які ґрунтуються на певних цінностях, установках і нормах; ставити ті цілі навчання і виховання, які допомагають компенсувати ті статеві установки, якими традиційно наділяють протилежну стать.

Гендерна ідентичність формується не тільки на основі біологічної статі, а й на основі соціокультурних традицій сприйняття гендерних установок і моделей поведінки, які склалися у суспільстві, особливостей сімейних стосунків і найближчого соціального оточення, а також приховано діючих чинників у системі гендерного виховання: з одного боку - фемінізація навчання, з іншого - дія жорстко заданих стереотипів навчання й виховання.

Чинні нормативні документи щодо гендерної рівності (Закон України Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; Закон України Про освіту; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 р. №1128-р Про схвалення комунікації у сфері гендерної політики, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2020 р. № 1578-р Про затвердження плану заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності) сприяють впровадженню у сферу освіти принципів гендерної рівності, вирішення тих проблем, які перешкоджають цьому процесу: низький рівень обізнаності з гендерною проблематикою; високий рівень гендерних стереотипів у суспільстві й серед педагогів; відсутність гендерних підходів у програмах підготовки учителів та викладачів тощо.

Молодший шкільний вік є найбільш сенситивним у плані формування стійких гендерних уявлень завдяки розвитку самосвідомості й засвоєння дитиною нової соціальної ролі школяра.

Особливістю формування гендерної ідентичності у молодшому шкільному віці є орієнтація на гендерні норми й стандарти, які впливають на вибір партнера з довірливого спілкування, що у подальшому визначає усвідомлення дитиною своєї належності до групи людей тієї чи іншої статі.

Гендерне виховання дівчаток і хлопчиків відбувається за єдиною схемою, але відрізняється якісною своєрідністю. Гендерне виховання молодшого школяра реалізується за допомогою відповідних методів, засобів, прийомів виховання, застосування інтерактивних освітньо-виховних технологій (диспут, дискусія, аналіз проблемних ситуацій, створення колажів на гендерну тематику, сюжетно-рольові ігри, тренінги, сторітелінг, аналіз життєвих ситуацій, складання казкових розповідей) та ін.

Учитель повинен дбати про свою гендерну культуру, володіти знаннями з теоретико-методологічних основ гендерної рівності, гендерного виховання; мати уявлення про гендерні стереотипи та розуміти їх вплив на самореалізацію зростаючої особистості; володіти методикою гендерного виховання, сприяти формуванню гендерного мислення та гендерної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеев В.С. (2010). Психологічні та соціальні функції гендерних стереотипів. *Питання психології*. № 2. С.44-52.
2. Арутюнова Л.А. (2011). Шляхи та засоби виховання хлопчиків і дівчаток у сім'ї. *Шкільна педагогіка*. № 7. С. 39 - 47.
3. Бабіч Л.В. (2005). Проблеми гендерного виховання в педагогіці А.С. Макаренка та В.О. Сухомлинського. *Таврійський вісник освіти : науково-методичний журнал*. №3 (11). С. 27-34
4. Безпальча, Р. (2009). Гендер і Ми. Інтегрування гендерного підходу в освіту та виховання : навч.-метод. посіб. для шк. та ст. молоді. К., 160 с.
5. Богданець-Білооскаленко, Н.(2019). Українська мова та читання : підруч. для 2 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х ч.): Ч.2: Читання. К.: Грамота,160 с.
6. Богданець-Білооскаленко, Н. (2020). Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х ч.) : Ч.2. Читання. К.: Грамота, 60 с.
7. Богданець-Білооскаленко,Н. (2021). Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х ч.) : Ч.2. Читання/ Н.Богданець-Білооскаленко, Ю.Шумейко. К. : Грамота, 160 с.
8. Бодарева О.К.Біологічні і соціальні фактори, що формують статеву ідентифікацію. (2010). К: Академія, 791 с.
9. Бойко І.Р. (2011). Гендерні стереотипи вчителів як фактор соціалізації учнів загальноосвітньої школи. *Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії : Зб. матеріалів наук.-практ. конф. (27–29 квіт. 2011 р.)*. Тернопіль, С. 460–462.
10. Боровцова М.С. (2012). Адаптація статевої ролі опитувальника BSRI для молодшого шкільного віку шляхом перефразування. *Філологічні студії : науковий вісник Криворізького національного університету : зб. наук. праць*. Вип. 7. Кривий Ріг : ТОВ ЦЕНТР-ПРИНТ, С. 293–300.

11. Бочарова І.Н. (2010). Деякі питання диференційованого підходу у фізичному вихованні хлопчиків і дівчаток. *Педагогіка*. №12. С. 72-75.
12. Бунча В.В. Особливості реалізації змісту гендерного виховання у сучасній початковій школі (2011). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Випуск 20. С. 15–17.
13. Бурла. Андріяна. (2022). Гендерне виховання особистості як педагогічна проблема. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (12-14 квітня 2022 року). Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи*. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, С. 21-22.
14. Бутурлим Т.І. (2012). Понятійно-сутнісні аспекти формування гендерної культури особистості. *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту*. Сер. Педагогіка. № 4. С. 77–83.
15. Вашуленко М.С. Українська мова. (2018). Буквар: підруч. для 1 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). К.: Освіта. 112 с.
16. Вихор, С. (2005). Виховання школярів різної статі та гендерний підхід у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. *Педагогічний пошук*. Науково-методичний вісник управління освіти і науки Волинської облдержадміністрації та Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. № 1 (45). С. 6 – 9.
17. Вовк Л.М. (2015). Вплив гендерних стереотипів на процес соціалізації дитини. *Педагогічний процес : теорія і практика* /Зб. наук. праць Київського університету імені Б.Грінченка. Випуск 1–2. К., С. 48–52.
18. Вовк Л.М. (2015). Гендерний підхід в педагогічному процесі початкової освіти. *Психологія та педагогіка : необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні : зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф.* (27–28 лют. 2015 р.). Львів : ГО Львівська педагогічна спільнота, С. 65–67.

19. Вовк Л.М. (2015). Педагогічні умови формування гендерної ідентичності молодших школярів. *Психологія і педагогіка : актуальні питання : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 10 – 11 квіт. 2015 р.). Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», С. 85–90.
20. Вовк Л.М. (2014). Психолого-педагогічні аспекти теорії гендеру. *Наукові праці : Наук.-метод. журнал.* Вип. 239. Т. 251. Педагогіка. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, С. 100–107.
21. Вовк Л.М. (2014). Формування гендерної компетентності майбутніх педагогів в умовах ВНЗ. *Вісник Черкаського університету.* Серія «Педагогічні науки». № 24 (317). С. 13–18.
22. Вовк Л.М. (2014). *Формування гендерної культури особистості у національній системі освіти.* *Всеукр. науково-практичний журнал «Імідж сучасного педагога».* № 6 (145). С. 53–57.
23. Вовк Л.М. (2015). Формування гендерної культури особистості у сучасному демократичному суспільстві. *Наукові записки : зб. наук. праць / упор. Л. Л. Макаренко.* Серія педагогічні та історичні науки. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, Випуск СХХІІІ (123). С. 50–56.
24. Вовк Л. М. (2015). Формування гендерної культури у дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні питання гуманітарних наук : Міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич, Вип. 13. С. 238–243.
25. Гапон Н.П. (2002). Гендер в гуманітарному дискурсі : філософсько - психологічний аналіз. Львів : Літопис, 310 с.
26. Гапон Н.П. (2009). Гендер. Ідентичність. Суб'єктивність: філософські дискусії другої половини ХХ сторіччя : монографія. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 378 с.
27. Гендерна парадигма освітнього простору / за заг. ред. Т.О. Дороніної. (2015) Кривий Ріг : ВЦ КГПУ ДВНЗ КНУ, 150 с.

28. Гендерна педагогіка: навчальний посібник (2018). / За заг. ред. О.А.Луценко. Суми: ФОП Цьома С.П., 304 с.
29. Гендерна педагогіка : хрестоматія / за ред. В. Гайденко (2006) [пер. з англ. В. Гайденко, А. Предборської]. Суми : ВТД Університетська книга, 313 с.
30. Гендерна політика в нормативно-правових документах(2020). Частина 1. За заг. ред. Левченко К.Б. Київ, 186 с.
31. Гендерний підхід : історія, культура, суспільство (2003) / Під ред. Ліліани Гентош, Оксани Кісь. Львів : ВНТЛ-Класика, 252 с.
32. Гендерний підхід у вихованні : метод. рекомендації / авт.-упор. С. В. Яшник. К. : НАУ, 2008. 32 с.
33. Гендерні дослідження : прикладні аспекти : монографія. (2013). / В.П. Кравець, Т.В.Говорун, О.М. Кікінежді та ін. ; за наук. ред. В.П. Кравця. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 448 с.
34. Говорун Т.В. (2014). Гендерна психологія : навч. посіб. / Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. К. : Вид. центр Академія, 307 с.
35. Городнова, Н. (2011). Гендерний розвиток особистості. К.:Шк. світ. 128 с.
36. Грабовська І.М. (2004). Суспільство гендерної рівності як принцип сучасної європейської демократії та українські реалії. *Проблеми освіти*. К., С. 54–163.
37. Грицай І.О. (2018). Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: монографія. К.: «Хай-Тек Прес», 560 с.
38. Державний стандарт початкової освіти [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP180087.html
39. Дороніна Т.О. (2011). Теоретико – методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді: монографія. Кривий Ріг:Видавничий дім, 331 с.

40. Енциклопедія освіти (2008). / Акад. пед. наук України, гол. ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 1040 с.
41. Єлісеєва, Л. (2015). Гендерний підхід до навчання і виховання молодших школярів. *Новий колегіум: наук.-інформ. журнал*. Харків: ХНУРЕ. №3. С.55-59.
42. Єлісеєва Л.Г. (2015). Гендерне самовизначення особистості молодших школярів / Л.Г. Єлісеєва, Ю.Д. Бойчук. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології* : зб. наук. пр. Херсонського національного технічного університету. Херсон : ХНТУ, Вип. 1 (12). Т. 3. С. 34 – 37.
43. Желанова В.В. (2009). Потенціал української народної казки в гендерному вихованні. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія : Лінгвістика і літературознавство : Міжвуз. зб. наук. ст. Вип. XXI. С. 72–78.
44. Желіба О.В. (2019). Освіта і гендер: навч.-метод. посіб.. Ніжин, 256 с.
45. Завгородня О.В. (2007). Психологія художньо обдарованої особистості : гендерний аспект : монографія. К. : Наукова думка, 264 с.
46. Закон України Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (2005). Відомості Верховної Ради України. № 2, ст.561.
47. Іванова О.І. (2012). Формування позитивної статевої ідентичності у дітей молодшого шкільного віку. К: Академія, 135 с.
48. Ільїна, Олена. Гендерне виховання в концепції нової української школи (2019). *Молодь і ринок*. № 1. С. 117-121.
49. Ільїна О.О. (2015). Основи культури гендерних відносин молодших школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Вип. 40 (93). С. 414–420.
50. Ільченко О.Ю. (2011). Гендерний підхід як нова методологія наукових досліджень в галузі педагогіки : генеза розвитку *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Вип.3. С.22-30. / Полтавський нац. пед. унт ім. В. Г. Короленка.
51. Ільченко О.Ю. (2012). Особистісно-соціальний підхід як основа гендерного виміру освітнього простору. *Педагогічні науки*. № 54. С. 15 – 18.

52. Каган В.Є. (2010). Когнітивні та емоційні аспекти гендерних установок у дітей 7-11 років. *Питання психології*. №2. С. 65-69.
53. Каменська В.Г. (2015). Гендерна поведінка і роль сім'ї у формуванні соціальних стереотипів. К.: ИНФА-К., С. 148-150
54. Камінська, Н. (2019). Забезпечення гендерної рівності. Київ: КНТ, 30 с.
55. Квас О.В. (2014). Педагогічні умови гендерної соціалізації дітей молодшого шкільного віку / О. В. Квас, Л. М. Вовк. *Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал*. № 4 (111). С. 7–12.
56. Кізь О. (2019). Психолого-педагогічні та соціальні виміри гендерної депривації в освіті. *Humanitarium. Сер. Психологія*. Т. 43, Вип. 1. С. 51-66.
57. Кікінежді О.М. (2011). Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : монографія. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 400 с.
58. Кікінежді О.М. (2011). Ідеї рівності статей в українській педагогічній спадщині . *Українознавчий альманах*. Вип. 6. С. 95–100.
59. Кір'якова А.В. (2006). Теорія орієнтації особистості в світі цінностей. Одеса, 188 с.
60. Ковальчук І.А. (2006). Статеворольова соціалізація учнів : монографія. Луганськ : Альмамастер, 216 с.
61. Кон І.С. (2011). Статеві відмінності і диференціація соціальних ролей. К.: Педагогіка, 234 с.
62. Корсак В.В. (2004). Гендерна тема в освітній сфері. *Управління школою (Основа)*. № 7. С. 16–20.
63. Кравець В.П. (2003). Гендерна педагогіка : навчальний посібник. Тернопіль : Джура, 416 с.
64. Кравець В.П. (2011). Гендерна соціалізація молодших школярів : навч. посіб. / В.П. Кравець, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 192 с.
65. Кравець В.П. (2005). Історія гендерної педагогіки : навч. посіб. Тернопіль : Джура, 440 с.

66. Кравець В.П. (2004). Педагогіка та психологія : гендерний аспект : навч. посібник / В. П. Кравець, О. М. Кікінежді. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 124 с.
67. Лебідь І.Ю. (2015). Гендерна педагогіка : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня Рута, 130 с.
68. Левченко К.Б. (2019). Гендерне тяжіння: виклики та рішення. Харків:Фоліо, 318 с.
69. Луценко О. А. (2014). Гендерна освіта й педагогіка. *Основи теорії гендеру* : навчальний посібник. К. : «К.І.С.», С. 476–503.
70. Лянна Г.П. (2004). Формування гендерної культури школярів : навч.-метод. матеріали з гендерного виховання / Г. П. Лянна, Т. В. Говорун, Н. О. Шкарпітко та ін. Ірпінь, 81 с.
71. Мазниченко М.А. (2014). Гендерне виховання молодших школярів. *Педагогіка*. №5. С. 45-53.
72. Мандрик Л.М. (2009). Проблема виховання гендерної культури в загальноосвітніх навчальних закладах. *Вісник Черкаського університету*. Серія «Педагогічні науки». Випуск 166. С. 97–101.
73. Мандрик Л.М. (2011). Ретроспективний аналіз феномену «гендерна культура». *Нові технології навчання : наук.-метод. зб.* К. : Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОНмолодьспорт України, Вип. 70. С. 87–93.
74. Марущенко О.А. (2012). *Гендерні шкільні історії* / О. Марущенко, О. Плахотнік. Харків : Монографія, 88 с.
75. Марценюк Т.О. (2017). Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основи, 256 с.
76. Мельник Т.М. Гендер як компонент громадської думки (2003). *Проблеми освіти: наук.-метод. збірник*. К. : Науково-методичний центр вищої освіти, Вип. 36. С. 83–95.

77. Міщик Л.І. (2002). Актуальність гендерного підходу в освіті. *Проблеми освіти : наук.-метод. збірник*. К. : Науково-методичний центр вищої освіти, Вип. 27. С. 118–127.
78. Мудрик А.Б. (2014). Гендерна компетентність особистості : теорія, діагностика, розвиток : посібник. Луцьк, 204 с.
79. Навчально-методичні матеріали до уроків гендерної грамотності : «Ми – різні, ми – рівні» / за заг. ред. О.Семиколєнкової. (2011). Запоріжжя : Друкарський світ, 128 с.
80. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти: навчально-методичний посібник (2019). / Кірик М.Ю., Данилова Л.І. Львів: Світ, 136 с.
81. Нова українська школа: poradnik для вчителя / за заг. ред. Н.М.Бібік. (2019). Київ: Літера ЛТД, 208 с.
82. Оксамитна С.М. (2004). Гендерні ролі та стереотипи. *Основи теорії гендеру : навч. посібник* / відп. ред. Скорик М. М. К. : «К.І.С.», С. 157–181.
83. Основи теорії гендеру : навч. посібник (2004). / відп. ред. Скорик М.М. К. : «К.І.С.», 536 с.
84. Павлущенко Н.М. (2009). Педагогічні аспекти гендерного виховання дітей молодшого шкільного віку. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія : Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. Чернівці, Вип. 468. С.176–183.*
85. Павлущенко Н.М. (2006). Стратегії гендерного виховання молодших школярів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Педагогіка. № 3. С. 24–27.*
86. Павлущенко Н.М. (2006). Теоретико-методологічні основи гендерного виховання учнів початкової школи. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. пр. / за заг. ред. М. Б. Євтуха, уклад. О. В. Михайличенко. К., Вип. 31. С. 273–275.*

87. Пащук, В. (2006). Впровадження гендерної освіти. *Директор школи (Шкільний світ)*. № 10–11. С. 20–25.
88. Психологічна енциклопедія (2006)./ Автор-упорядник О.М.Степанов. Київ: Академвидав . 484 с.
89. Рекомендації щодо впровадження гендерних підходів у систему дошкільної та початкової освіти України / О.Кікінежді, Н.Будій, О.Тимчишин та ін. (2010). *Гендерні стандарти сучасної освіти : збірка рекомендацій*. Частина I. К. : Дорадо-друк, С. 5–74.
90. Рєпіна Т.А. (2011). Аналіз теорій гендерного виховання в сучасній західній психології . *Питання психології*. № 2. С. 36-38.
91. Словник Європейського інституту з гендерної рівності / пер. М.Бабак, та ін. (2021). Київ: «Вістка», 170 с.
92. Самойленко Н.І. (2014) Роль гендерного виховання у формуванні особистості молодшого школяра. *Вісник Чернігівського національно-педагогічного університету*. ип.17. С.65-68.
93. Слюсаренко Н.В. (2010). Гендерний підхід до організації навчально - виховного процесу сучасної школи : навч.-метод. посіб. Херсон : РПО, 158 с.
94. Смоляр Л.О. (2004). Становлення гендерної освіти в Україні. *Основи теорії гендеру* : Навчальний посібник. К. : «К.І.С.», С. 504–519.
95. Стратегія упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта - гендерний вимір - 2020». *Електронний ресурс*. Режим доступу: <https://mon.gov.ua> > proekt-gendernoyi-strategiyi
96. Сухомлинський В.О. (1977). Народження громадянина *Вибрані твори у 5 т.* К. : Радянська школа, Т. 3. С. 283–582.
97. Сухомлинський В.О. (1976). Методика виховання колективу. *Вибрані твори* : в 5-ти т. К. : Рад. школа, Т. 1. С. 403–637.
98. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи. (2019). К. : Видавництво «Світоч», 336 с.

99. Ткалич, М. (2016). Гендерна психологія : навч.посіб. Київ: Академ-видав, 256 с.
100. Фурман А.В. (2015). Основи гендерної рівності. *Гендерний розвиток у суспільстві : (конспекти лекцій)*. [3-є вид.]. К. : ПЦ «Фоліант», С. 7–46.
101. Фуряєва Т.З. (2013). Початкова школа: проблема гендерного виховання. Шкільне виховання. №11. С. 79-81.
102. Хрестоматія навчальних програм з проблем гендерного розвитку (2004). К. : ПЦ Фоліант, 387 с.
103. Цокур, О. (2006). Гендерне виховання – нагальна потреба сучасної освітньої системи. *Директор школи*. № 6. С. 6-12.
104. Цокур, О. Основи гендерного виховання (2015) / О. Цокур, І. Іванова. *Гендерний розвиток у суспільстві : (конспекти лекцій)*. [3-є вид.]. К. : ПЦ Фоліант, С. 183– 222.
105. Чухим, Н. (2000). Гендер та гендерні дослідження в ХХ ст. *Незалежний культурологічний часопис*. № 17. С. 22–29.
106. Шевченко Т.М. (2015). Гендерна рівність в початковій школі. *Досвід педагогів школи з питань впровадження гендерного підходу в навчально-виховному процесі : наук. статті*. Лозуватка, С. 4–5.
107. Шевченко А.М. Педагогічні основи гендерного виховання молодших школярів (2013). *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2013. Вип.1. С.249-258.
108. Юда Л.А. (2016). Гендерні аспекти у виховній роботі загальноосвітньої школи. *вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. Вип 133. 264-257.
109. Як навчати школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять. *Навчально-методичний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів / за заг. ред. Т.Говорун*. (2011). Київ, 804 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностика гендерної ідентифікації дітей молодшого шкільного віку.

Бесіда з дитиною про статеві ролі (Щетиніна А.М., Іванова О.І.)

Мета: виявити особливості уявлень дітей про статеві ролі, про себе як про представника певної статі.

Інструкція до проведення. Бесіда проводиться індивідуально з кожною дитиною і складається з 2-х блоків питань. *Перший блок* об'єднує з 1 по 6 питання, мета яких виявити уявлення дитини про свій образ «Я-хлопчик» або «Я-дівчинка» і особливості ідентифікації дитини зі своєю статтю, про позитивне або негативне ставлення дитини до своєї статевої ролі. *Другий блок* об'єднує з 7 по 13 питання; мета: виявити уявлення дитини про свою справжню статеву роль.

Питання:

1. Скажи, хто ти: хлопчик чи дівчинка? Звідки ти це знаєш?
2. Чим хлопчики відрізняються від дівчаток (дівчатка від хлопчиків)?
3. За якими зовнішніми ознаками можна дізнатися, що це хлопчик (дівчинка)?
4. Чи може бути так, що ти ляжеш ввечері спати хлопчиком (дівчинкою), а вранці прокинешся дівчинкою (хлопчиком)?
5. Якби це було можливо, ти хотів (а) б заснути хлопчиком (дівчинкою), а прокинутися дівчинкою (хлопчиком)?
6. Ти б дуже засмутився (засмутилася), якщо б став дівчинкою (хлопчиком)? Чому?
7. Чи знаєш ти, чим відрізняються хлопчики від дівчаток? (якщо питання незрозуміле, задаються уточнюючі питання: як ти дізнаєшся, хто хлопчик, а хто дівчина?)
8. Мама, тато (бабуся, дідусь) вважають тебе хорошим сином (донькою), онуком (внучкою)? Чому ти так думаєш?
9. Яким би ти хотів стати сином (донькою), онуком (онукою)? Чому?
10. Коли ти виростеш, ким ти будеш: чоловіком чи жінкою, чоловіком або дружиною, татом чи мамою?
11. Ким ти хочеш бути, коли виростеш: чоловіком чи жінкою, чоловіком або дружиною, татом або мамою?
12. Яким би ти хотів (а) стати чоловіком (жінкою)?
13. Яким би ти хотів (а) стати татом (мамою)?

Обробка результатів: самостійна, правильна, розгорнута відповідь – 3 бали; відповідь за допомогою педагога, навідних питань – 2 бали; односкладна відповідь, її відсутність – 1 бал. *Рівень уявлень дітей про статеві ролі, про себе як про представника певної статі і своїх справжніх і майбутніх статевоїх ролях.* Високий рівень – 27-39 балів. Середній рівень – 14-26 балів. Низький рівень – 1-13 балів.

Обробка даних.

Про *низький рівень* розвитку «образу Я» хлопчика/дівчинки будуть свідчити нестійкість статі, її змінність (дитина допускає можливість перетворення хлопчика в дівчинку і навпаки); емоційно нестабільне ставлення до себе, оцінка себе як не дуже хорошого або ж посилення на негативні оцінки якостей дитини дорослими; відсутність уявлень про свої майбутні статеві функції в суспільстві і сім'ї; невизначені уявлення про особливості поведінки хлопчиків і дівчаток у середовищі однолітків і сім'ї.

При *середньому рівні* розвитку, дитина розуміє, що стать незворотна (не можна з хлопчика перетворитися на дівчинку і навпаки); оцінює себе загалом позитивно, вважаючи статтю лише окремі свої якості, якщо такими їх вважають інші; знає, як поведуться хлопчики або дівчатка, перераховує їх відмітні ознаки (одяг, фізичні ознаки, низку якостей, поведінка); називає деякі функції хлопчика і дівчинки в сім'ї в даний час і в майбутньому.

Про *високий рівень* сформованості гендерного образу дитини свідчать розуміння незворотності статі; емоційно позитивне ставлення до себе в цілому і до виконання своїх статево рольових-функцій в сім'ї; уявлення про відмінності хлопчиків і дівчаток і особливості їх статевої поведінки; знання низки своїх статево-рольових функцій в майбутньому і позитивне їх прийняття. Відповіді дитини записуються в таблицю, в якій кількість колонок відповідають кількості дітей.

Додаток Б**Діагностика рівня знань батьків щодо гендерного виховання дітей***Анкета для батьків «Роль сім'ї у гендерному вихованні»*

Шановні батьки! Анкетування проводиться з метою виявлення обізнаності батьків у питаннях гендерного виховання. Зібрана інформація конфіденційна і розголошенню не підлягає. Просимо вас відповісти на питання анкети.

1. Як Ви вважаєте, у чому полягає роль сім'ї у вихованні чоловічих/жіночих якостей в дитині?
2. Яка роль матері в гендерному вихованні дитини?
3. Як батько впливає на гендерний розвиток дитини?
4. Що ви робите в сім'ї, щоб виховати гідних чоловіка / жінку, як повноцінного члена суспільства?
5. Що ви робите, якщо поведінка дитини не відповідає нормам і правилам поведінки чоловіка / жінки в соціумі (агресивність, кривляння, зайве кокетство, плаксивість хлопчика, агресивність дівчинки і т.п.) ?
6. Щоб ви хотіли дізнатися про гендерне виховання хлопчиків / дівчаток?

Додаток В**МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ****Додаток В1****Правила поведінки для хлопчиків і дівчаток****І. Правила поведінки для хлопчиків**

Вихований хлопчик:

- притримає двері; пропустить дівчинку вперед(старшу людину, жінку) при вході в приміщення;
- допоможе дівчинці зняти пальто;
- заходячи у приміщення знімає головний убір;
- чемно розмовляє з однолітками, не лихословить;
- якщо вдома гості, без дозволу не сідає за стіл з дорослими;
- не підвищує голосу в приміщенні;

- придумує способи зробити загальні заняття цікавими;
- захищає слабких;
- не кривдить тварин.

II. Правила поведінки для дівчат

Вихована дівчинка:

- з усіма розмовляє привітно й тепло;
- посильно допомагає батькам;
- акуратно одягається;
- ясно виражає свої думки;
- з добротою ставиться до молодших;
- допомагає доглядати за маленькими сестричками й братиками;
- якщо збирається в гості то не спізнюється.

Додаток В 2

Ігри й вправи для виховання адекватних почуттів до батьків і дітей протилежної статі

Я вмію

Кожний по черзі буде називати, і, якщо захоче показувати якесь своє вміння (забивати цвяхи, прибирати сніг, ловити рибу, підтягуватися, вирощувати квіти, співати, малювати, мити посуд і т.д.) Але кожне вміння може називатися тільки один раз. Якщо хто-небудь не може назвати своє вміння, то вибуває із гри. Виграє той хто залишається в колі до кінця. Після закінчення гри можна згадати ті сфери вмінь, які забули діти.

Коли я буду дорослим

Діти повинні закрити очі й побачити себе дорослими. Вони описують як виглядають у дорослому стані, у чому одягнені, чим займаються, які люди їх оточують. Хто вас дуже любить і за що (чуйність, відданість, чесність, працелюбство). Відкриємо очі й розповімо один одному якими ми себе бачимо в майбутньому. Діти по черзі розказують про себе, інші доповнюють.

Справжній чоловік

Діти по черзі розповідають яким повинен бути справжній чоловік. Кожний дає один опис, потім говорить наступна дитина по колу. Діти не повинні повторювати опис сильного чоловіка. Хто не зміг описати вибуває із гри. (сильний, стриманий, ввічливий, спокійний, уміє заступитися за слабкого, уміє виконувати важку роботу (збирати сніг, колоти дрова, лагодити речі вдома, робити ремонт).

Справжня жінка

Діти по черзі розповідають якою повинна бути справжня жінка. Кожний дає один опис потім говорить наступна дитина по колу. Діти не повинні повторювати опис справжньої жінки. Хто не зміг описати, вибуває із гри. (ніжна, ласкава, турботлива, уміє смачно готувати, шити, в'язати, створювати затишок будинку).

Батьки й діти

Діти по черзі розповідають про кращі якості батьків. Мій татко найкращий, тому що: він сильний, сміливий, уважний. Він уміє ловити рибу, полювати, колоти дрова. Він працює геологом, будівельником і т.д.. Для цього він багато займається спортом, щоб бути витривалим. Наприкінці діти вирішують хто кращий. Роблять висновок, що в кожного свої рідні люди найкращі й улюблені.

Я хочу бути схожим на...

По черзі розповідають на кого вони хочуть бути схожими. Дуже голосно й виразно. Я хочу бути схожим на свою маму, тому що: Вона дуже гарна, добра, турботлива, розумна, я теж хочу працювати лікарем і лікувати людей.

Так і ні

Ведучий кидаємо м'яч і швидко ставить запитання дитині на яке вона швидко й голосно повинна відповісти:

Ти хлопчик(дівчинка)?

Ти носиш плаття, бантик, спідницю?

Ти злий (добрий) ?

Ти веселий(смутий) ?

Ти чесний (брехунець) ?

Ти роботящий (ледар) ?

Ти не повинен (гра з м'ячем)

Дівчинка не повинна вередувати (так, ні).

Дівчинка не повинна допомагати мамі (повинна).

Дівчинка не повинна битися.

Дівчинка не повинна говорити брутальні слова.

Дівчинка не повинна бути ласкавою.

Дівчинка не повинна бути акуратною.

Так само про хлопчика.

Я-дорослий

Уявіть собі, що ви стали дорослим. Давайте закриємо очі послухаємо музику й складемо розповідь про те, якими ми будемо по такій підказці: Я - дорослий. Моя дружина (чоловік). Мої діти. Мій будинок, дача. Моя робота. Мої захоплення. Мої друзі. Як я буду відпочивати. Мої мрії. Які ще події відбудуться в моєму житті.

Робота з картками - макетами

Сьогодні ми з вами будемо заповнювати картку - альбом. Уважно її розглянете. Я народився (число місяць, година). А ви намалюєте себе маленьким, яким бачили себе на фотографіях. Звучить релаксаційна музика.

Робота з малюнками

Мене приніс лелека.

Мене знайшли в капусті.

Мене купили в магазині.

Мене подарувала мамі бабуся.

Мене подарував батькам Св.Миколай.

Мене народила мама.

Діти, відзначте на цих малюнках як ви з'явилися на світ.

Додаток В 3

Творчі завдання на виявлення рівня гендерних стереотипів учнів

«Образи хлопчиків і дівчаток у казках»

Мета: виявити стереотипи уявлення серед молодших школярів про казкових персонажів хлопчиків та дівчаток.

Завдання: розглянути поведінку хлопчиків та дівчаток у казках, визначити їх гендерні ролі.

Складові завдання: 1. Назвати п'ять казок із характерним образом дівчинки (Червона Шапочка, Мальвіна, Герда з казки «Снігова королева»).

2. Описати та проаналізувати риси кожної казкової дівчинки та створити загальний образ.

3. Аналогічно назвати п'ять казок, де головними героями є хлопчики (Буратіно, Івасик-Телесик, Робін Гуд, Пітер Пен). Створити з рис казкових хлопчиків загальний образ чоловічого персоналу. Довідатись в учнів, чи хотіли б вони бути схожими на цих «узагальнених героїв» і чому?

4. Запропонувати учням навести приклади сучасних мультиплікаційних героїв хлопчиків і дівчаток. Чи зустрічається серед них нетрадиційний розподіл ролей і поведінки (наприклад, дівчатка займаються характерними чоловічими справами, хлопчики – жіночими).

5. «Скринька казкових предметів». Попросити учнів намалювати дві казкові скриньки. Біля однієї з них зобразити казкові предмети, характерні для чоловічих персонажів, біля другої – для жіночих. Обговорити результати гри, зробити висновок.

6. «Казковий автомобіль». Викликати чотирьох учнів і розбити їх на дві групи. У кожній групі повинні бути хлопчики та дівчатка. Попросити їх намалювати автомобіль казкового персонажа хлопчика та дівчинки. Обговорити результати.

«Хто є хто?»

Мета: виявити стереотипні уявлення школярів про сучасну родину та рольову поведінку членів родини (батька, матері, сина, дочки) у домашньому побуті.

Завдання: проаналізувати участь у житті родини учнів та їхніх батьків. Розширити уявлення учнів про гендерні ролі хлопчиків і дівчаток у повсякденному житті.

Складові завдання:

1. Навести приклади з літератури, художніх і мультиплікаційних фільмів з описом родини з дітьми та рольовою поведінкою кожного члена родини (робота, відпочинок, дозвілля, конфлікти). Чи зустрічається нетраційний розподіл ролей і поведінки (мами займаються характерними чоловічими справами, батьки – жіночими)?
2. Проаналізувати риси кожної родини та створити загальний образ.
3. Довідатись в учнів, які риси вони хотіли б одержати від тата й мами для того, щоб стати хорошою людиною, пояснити, чому.
4. «Домашні знаряддя праці». Попросити учнів намалювати по десять предметів побуту, з якими асоціюються папа й мама. Обґрунтувати малюнки з погляду загальних предметів для батьків. Обговорити результати гри, зробити висновок.
5. «Наш вільний час». Викликати чотирьох учнів, розбити їх на дві групи, де в кожній будуть хлопчик і дівчинка. Попросити їх зробити малюнки на тему «Ми проводимо вільний час із татом», «Ми проводимо вільний час із мамою». Обговорити результати гри.
6. «Весела пантоміміка». Вибрати дві групи учнів по три особи для участі в пантомімі «Тато, мама, я – дружна родина» й попросити одну групу зіграти

пантоміміку конфліктної родини, іншу – гармонійної. Чоловічі ролі виконують дівчата, жіночі – хлопчики.

«Хлопчики та дівчатка – ми такі різні»

Мета: виявити рольову поведінку школярів у класі та проаналізувати роль хлопчиків і дівчаток у колективі.

Завдання: показати стереотипність гендерних ролей школярів та визначити, що є прикладом для поведінки хлопчиків і дівчаток у шкільному житті.

Складові завдання:

1. Розповісти учням про особливості поведінки хлопчиків і дівчаток. Описати характерні риси образу дівчинки, проаналізувати їх. Знайти загальні риси з характеристиками дівчаток класу. Створити загальний образ.
2. Проаналізувати аналогічним чином особливості образу хлопчика, порівняти його з рисами хлопчиків класу. Створити загальний образ. Знайти загальні риси в образах дівчинки та хлопчика.
3. На кого з відомих чоловіків та жінок (спортсмени, актори, політики) хотіли б учні бути схожими і чому?
4. «Шкільний рюкзак». Попросити учнів намалювати два великих шкільних рюкзаки: один з речами для хлопчика, другий – для дівчинки. Обговорити результати. Зробити висновок: чи носять вони різні предмети із собою? Як і для чого?
5. «Що тобі подарувати?» Викликати чотирьох учнів і розбити їх на дві групи з хлопчиком і дівчиною в кожній. Попросити їх розповісти, що подарувати хлопчику на 6 грудня, а що на 8 березня? Чому хлопчики та дівчатка дарують подарунки один одному? Обговорити.
6. «Хто гарніший?» Попросити двох учнів, хлопчика та дівчинку, зобразити збірний образ хлопчика й дівчинки класу. У картинці повинна бути максимальна кількість ознак дівчаток/хлопчиків колективу. Необхідна умова: дівчинку малює хлопчик, хлопчика – дівчинка.